

Araştırma Makalesi

XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkistan'da Rus İmparatorluğuna Karşı Meydana Gelen Başkaldırı Hareketi Üzerine Bir Değerlendirme

Ömer Karataş*

(ORCID NO: 0000-0001-7177-8547)

Makale Gönderim Tarihi
08.02.2022

Makale Kabul Tarihi
13.03.2022

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Karataş, Ö., "XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkistan'da Rus İmparatorluğuna Karşı Meydana Gelen Başkaldırı Hareketi Üzerine Bir Değerlendirme, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7/1 (Mart 2022): 185-219.

APA: Karataş, Ö. (2022). XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkistan'da Rus İmparatorluğuna Karşı Meydana Gelen Başkaldırı Hareketi Üzerine Bir Değerlendirme. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 7 (1) , 185-219.

Öz

Türkistan coğrafyası, Çarlık idaresine karşı XIX. yüzyılın son çeyreği ile XX. yüzyılın ilk çeyreği arasında Türk halklarının başkaldırıları hareketlerine sahne oldu. Bu başkaldırı hareketleri içerisinde en dikkat çekici olanı 1916 yılında meydana gelen ayaklanmadır. Bu ayaklanmanın temelinde Türkistan halklarının Çarlık yönetiminden tamamen kurtulma düşüncesi yatmakta mezkûr ayaklanma ilk kitlesel silahlı direniş hareketi hüviyeti taşımaktadır. Bu yönüyle söz konusu ayaklanma gerek Rusya ve gerekse Türkistan Türk devletleri tarih yazımında ilgi görmüştür. Konuyla ilgili kaleme alınan

* Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Genel Türk Tarihi ABD, Türkiye, omerkaratas4510@gmail.com.

Assist. Prof. Dr., Bandırma Onyediy Eylül University Faculty of Human and Social Sciences Main Discipline of General Turkish History, Turkey.

araştırmalarda 1916 Türkistan ayaklanması, genellikle sebep-sonuç ilişkisi ve bölgede neden olduğu etkiler üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu minvalde makalemizde; bu zamana kadar bilhassa Rus ve Türkistan Türk devletleri tarih literatüründe konu edinilen 1916 senesi Türkistan ayaklanmasının değinilmeyen ya da eksik olarak gördüğümüz yönlerine temas etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Rusya, İsyan, Milli Ayaklanma.

An Evaluation on the Revolutionary Movement Against the Russian Empire in Turkistan in the First Quarter of the 20th Century

Abstract

Turkestan region has seen the rebellious movements of Turkish folks against Tsarist regime between the last quarter of 19th century and the first quarter of 20th century. The most striking of these rebellious movements is the uprising that took place in 1916. At the heart of this uprising lies the idea of Turkish folks to get rid of the Tsarist regime and this uprising is regarded as the first mass armed resistance movement of this kind. In this respect, this uprising has attracted attention in the historiography of both Russia and Turkestan Turkish states. In the relevant literature, the 1916 Turkistan uprising has been addressed in terms of the cause-effect relationship and the effects it caused in the region. In this regard, this study aims to focus on the untouched or incomplete aspects of the 1916 Turkestan uprising, which has been addressed within the relevant literature of especially Russian and Central Asian Turkish states.

Keywords: Turkestan, Russia, Rebellion, National Uprising.

Giriş

XIV. yüzyılın sonlarından itibaren dağınık haldeki Rus knezlikleri Rus Devletini kurup Altın Orda Hanlığı aleyhine genişlemek suretiyle konumunu güçlendirdikten sonra Türkistan'ın istilasına girişti.¹ XVIII. yüzyılda Çarlık Rusya'sının Türkistan'daki istilaya yönelik faaliyet alanının Kazak bozkırları, Ural Dağları'ndan Tanrı Dağları'na, Sibiry'a dan

¹ Hamid Ziyayev, *Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele*, (Çev. Ayhan Çelikkbay), TTK Ankara, 2007, s. 31-42.

Türkistan çöllerine kadar uzanan uçsuz bucaksız bir coğrafya olduğunu görmekteyiz.²

Rus istilasından önce Türkistan coğrafyasında; Türk halkları, Kazak Cüzleri (Ulu, Orta ve Küçük Cüz) ile Buhara (1500), Hive (1511) ve Hokand Hanlıkları (1710) gibi feodal siyasî yapılar mevcuttu.³ Bu yapıların XVII. yüzyıl sonları ve XVIII. yüzyıl başlarına kadar olan süreçte Rusya'nın siyasî ve ekonomik yayılma alanında bulunmaları hasebiyle Rus işgaline uğramaları kaçınılmazdı. Rus istilasının diğer nedenleri arasında; Astrahan Valisi Zamanov⁴ 1713 senesinde Astrahan'a gelen Türkmen tüccarı Hoca Nefes'in Amu Derya'nın aşağı mecrası ve Yarkent civarındaki zengin altın madenlerine dair aldığı bilgileri⁵ I. Petro'ya (1682-1725) vermesi, Rusya'nın Türkistan ve Hindistan pazarlarına ulaşma ve bu pazarlarda Rus tüccarlarının mallarını satabilmelerini temin etme arzusu, bu babda zorluk çıkaran göçebe kavimlerin önünün kesilmek istenmesi ve ayrıca Türkistan'a yönelik İngiliz faaliyetlerini dengelenmek istenmesi gibi hususları sayabiliriz.

Çar I. Petro döneminde Türkistan'a yapılan keşif amaçlı iki sefer ile Rusya'nın Türkistan ile münasebeti başlamış oldu.⁶ Bu seferler sırasında 1716 senesinde Omsk, 1720 yılında Ceti-Tam (Semey-Semipalatinsk) ve Ust-Kamenogorsk kaleleri inşa edildi. Bu keşif amaçlı seferler, Rusların Türkistan coğrafyasının tanımalarına ve daha sonra Türkistan'ı işgallerini

² İstoria Kazakhstana (Oçerk), Deuir y., Redaktor L. İ. Drobjeva, Almatı, 1993, s. 175; Peter Golden, Dünya Tarihinde Orta Asya, (Çev. Yahya Kemal Taştan), İstanbul, 2014, s.168-169; Hayri Çapraz, "Çarlık Rusyasının Türkistan'da Hakimiyet Kurması", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.24, (Aralık 2011), s.52.

³ Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, Ankara, 1975, s.23-46; Dinçer Koç, "Bir Rus Esirinin Gözüyle Danyal Biy Atalık Devrinde Buhara Hanlığı ve Komşuları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 119, (2018), s.143-190; Muhammed Bilal Çelik, "İşgallerinden Önce Türkistan Hanlıklarında Tarih Yazıcılığı", *Turkish History Education Journal*, 3-2, (2014), s. 146-147; Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasında Siyasî Münasebetler (1775-1875)*, TTK Ankara, 2017, s.1.

⁴ Murat Özkan, "Bekoviç Gibi Kaybetmek: Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy'in 1717 Hive Seferi", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (2018), 5.1, s. 97.

⁵ Murat Özkan, "Petro'nun Altın Düşleri: İvan Dmitrieviç Buhgolts'un Yarkend Keşif Seferi (1714-1716)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 32, (2020), s.190.

⁶ Ş. Nikolay Aleksandroviç, *Put'vcentralnuyu asiyu ponappravleniyu kazannomu petrom velikim*, Saint-Petersburg, 1871, s.1; Çapraz, a.g.m, s.52-76.

kolaylaştırdı.⁷ Yeni inşa edilen bu kale ve hatlar, Rusların Türk ülkelerini işgal etmelerinde bir üs olarak kullanıldı.

Rusya cephesinde bu gelişmeler yaşanırken Türkistan coğrafyasındaki Türk siyasî teşekkülleri, henüz durumun farkında bile değildi. Oysa bu sırada Ruslar, bölgede istila hedefleri için hatları zincir gibi uzatmaya, yeni garnizonlar inşa etmeye ve Rus Kazaklarını, Türkistan'da yaşayan Türk ve diğer halklar üzerinde bir tehdit unsuru olarak kullanmak amacıyla söz konusu hat ve garnizonlara yerleştirmeye devam ediyorlardı.

Ruslar, Türkistan'ı istila için hazırlıklar yaparken Kazak Cüzleri hem kendi aralarında hem de Cungar Kalmukları, Türkistan hanlıkları, Başkırtlar ve Rus Kazaklarıyla sürekli bir mücadele halindeydiler.⁸ Kazak Cüzleri, bu mücadelelerinde diplomasi ve denge siyaseti güderek kimi zaman Ruslara, kimi zaman Çin'e, bazen de Türkistan hanlıkları ve Kalmuklara tabi olma yolunu seçmişlerdi.⁹ Bu karmaşıklık ve denge siyaseti dâhilinde üç Kazak cüzü, bir anda kendilerini Rus hâkimiyeti altında bulmuşlardı.¹⁰

Cüzlerin, Rus hâkimiyetine girmelerinden sonra sıra Buhara Emirliği ile Hokand ve Hive hanlıklarına gelmişti.1850 yılına kadar Rusya, kuzeyde; Orenburg boyunca İli Nehri'ne kadar batıdan-güney-doğuya doğru Türkistan'a karşı bir saldırı için hazırlanmıştı. Fakat Kırım Harbi (1853-1856) Rusya'nın Türkistan seferini bir süreliğine tehir etmesine neden olmuştu. Mağlubiyet sonrası Rusya, harici ve askeri siyasetini değiştirmek zorunda kalmıştı. Artık bu yeni dönemde Rusya, dış siyasetinin ağırlık merkezini Balkanlar ve Yakın Doğu'dan Türkistan'a

⁷ Hayit, a.g.e, s.46.; Diñçer Koç, "Rus İşgalinden Evvel Hive Hanlığı'na Gelen Rus Asker ve Elçileri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 109.215, (2015), s.1557-1854.

⁸ Osman Yorulmaz, *Başlangıcından Hanlığın Feshine Kadar Kazak Türkleri İle Çarlık Rusyası Arasındaki Siyasi İlişkiler*, TTK Ankara, 2013, s.27-45; Z. Velidi Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul, 1981, s.152. Oktay Berber, *Kalmuk İstilas ve Türk Dünyasına Etkileri*, TTK Ankara, 2021.

⁹ Hayit, a.g.e, s. 24-25; Golden, a.g.e, s. 183.

¹⁰ Ayrıca bkz. Osman Yorulmaz, "Alaş Orda Hareketi", *Bellekten*, 80/289, (December 2016), s.939-940; Orhan Doğan, "Rusya'nın Orta Asya'ya Yönelik Siyasetinde Kazak Hanlıklarının Önemi (18. Yüzyılın İlk Yarısı)", *Tarih Dergisi*, S. 37, (2002), s.77-92; Gülnar Kara, "19. Yüzyılda Çarlık Rusya'sının Kazak Jüzlerinde Gerçekleştirdiği İdarî Reformlar ve Neticeleri", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 3 (2021), s. 373-384.

kaydırmıştı. Rusya, bu yeni siyasetiyle, İngiltere'nin Hindistan'daki nüfuzunu kırmak için onu arkadan da vurabilecekti. Bu doğrultuda Türkistan, Rusya'nın emperyalist dış politikasının ilk hedefi haline geldi. Bu sırada Rusya'nın Türkistan'a yönelik dış siyaseti Harbiye Nazırı Dimitriy Alekseyeviç Milyutin (1816-1912) ve Nikolay Pavloviç İgnatyev (1832-1908) tarafından yürütülmekteydi. 1861 senesine gelindiğinde Rusya'nın Türkistan'ı işgal etme düşüncesi zirve noktasına ulaşmıştı. Ama yine de genel bir taarruza kadar Rus dış siyaseti, Türkistan bozkırlarındaki hâkimiyetini emniyet altına almayı hedefledi.¹¹

Rusya, yukarıda izah etmeye çalıştığımız emellerini tatbik etmeye çalışırken Türkistan hanlıklarındaki durum da Kazak cüzlerinden farklı değildi. Nitekim Türkistan hanlıkları arasında mücadele eksik olmadığı gibi aynı hanlık içinde yaşayan halklar arasında da daimî anlaşmazlıklar mevcuttu. Hanlıklar, komşu devletler ve Rus Kazakları ile mücadele halindeydiler. Bu mücadeleler bir taraftan hanlıkları güçten düşürürken diğer taraftan Rusların işini kolaylaştırmaktaydı. Sonuçta XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren 25 yıl gibi kısa bir sürede Avrupa kıtasının beşte biri büyüklüğündeki Türkistan sahası (Buhara, Hive ve Hokand Hanlıkları) Çarlık Rusyası'nın eline geçmişti.¹² Hemen akabinde Ruslar Hive'nin batısındaki Teke Türkmenlerini tedip edip cezalandırdılar. 1881 yılında General Mihail Skobelev (1843-1882) binlerce insanın öldürülmesi emrini verdiği Göktepe ve Aşkabad şehirlerini zapt etti. 1884 yılında ise Merv Türkmenleri kendi rızalarıyla Rus tâbiyetini kabul etmişlerdi.¹³

XX. yüzyıla girilirken Türkistan coğrafyasının büyük bir kısmı Çarlık Rusyası tarafından işgal edilmişti. Türkistan coğrafyasının bir bölümünü oluşturan Buhara ve Hive Hanlıkları iç işlerinde serbest, dışişlerinde Rusya'ya bağlı vassal devletler hâlindeydiler. Ruslar ele geçirdikleri

¹¹ Selim S. Ükten, *Buhara Hanlığı'nın Askeri Teşkilatı (1500-1868)*, TTK Ankara, 2018, s. 26-61; Hatice Kerimov, "Rusya ve İngiltere Arasındaki Büyük Oyun'un Doruk Noktası Kuşku Savaşı", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 3 (2021), s. 385-400.

¹² Ceyhun Mammadov, *Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin ve Onun Türkmenistan'ın Fethi Adlı Eseri (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2021, s.13-78; Murat Özkan, *Türkistan'ın İşgal Çağı-Beyaz General Skobelev 1843-1882*, İstanbul, 2020.

¹³ Hatice Kerimov, "Diplomat Nikolay Valeryeviç Çarikov'un Gözünden Merv'in İşgali", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5, Sayı/No. 1, (Bahar 2020), s.194-214.

toprakları, Bozkır ve Türkistan Genel Valiliği olarak iki ayrı idarî birim altında teşkilatlandırmıştı. Sır Derya, Semerkant, Fergana, Yedisu, Hazar ötesi eyaletleri ve bu eyaletlere bağlı şehir, ilçe ve köylerden oluşturulan idarî birimler Türkistan Genel Valiliği, Akmola (Akmolinsk) ve Ceti-Tam (Semy-Semipalantisk) Bozkır Genel Valiliği çatısı altında taksim edilmişti. Türkistan coğrafyasına ait olan Turgay ve Ural bölgeleri ise Bozkır Genel Valiliği dışında bırakılarak doğrudan Rus içişleri idaresine bağlanmıştı.¹⁴ Rus idarî sistemine uygun olarak, iki genel valiliğin merkezi Taşkent şehriydi. Valiliklerin idarî birimleri; eyalet (*oblast*), şehir (*uyezd*), ilçe/bucak (*volost*), köy (*aul/aksakallık*) şeklinde yapılandırılmıştı.¹⁵

1867-1917 tarihleri arasında Rusya'nın Türkistan topraklarında tesis etmiş olduğu eyaletlerin yönetimi, bölgedeki demografik ve toplumsal durum göz önünde bulundurularak Genel Vali'ye bırakılmıştı. Türkistan'ın ilk genel valisi General Konstantin Petroviç Kaufman (1867-1882), son genel valisi ise Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin (1916—1917) oldu.¹⁶ Genel Valinin yardımcısı olan Eyalet Askerî Valisi, her eyaletin başındaki askerî valiler, şehir-müdürleri ve ilçe yöneticileri Rusya Devleti'nin bölgedeki temsilcileriydi.¹⁷ Türkistan idaresindeki tüm kritik görevlerde Ruslar görevlendirilmişti. Türkistanlılar sadece şehirlere bağlı ilçe idarî birimlerinin hiçbir yetki ve gücü olmayan düşük dereceli yöneticiliklerine ancak Rusların seçim ve atamalarıyla gelebilmekteydiler. Çarlık hükümetinin yerel ahaliyi idarî görevlerden men etmesi, askerlikten muaf tutması, bölge arazilerini sistematik olarak Rus kolonizatörlere vermesi, mahkemelerde adaletin tesis edilememesi ve tabii ki Ruslaştırma faaliyetleri, bölge halklarının tepkilerine neden olmaktaydı. Fakat buna rağmen Çarlık idaresi, Türkistan'ı 1916 yılına kadar ciddi bir sorunla karşılaşmadan

¹⁴ A. Ahat Andican, *Cedidizim'den Bağımsızlığa Türkistan Mücadelesi*, İstanbul, 2003, s. 38.

¹⁵ Hatice Kerimov-İlyas Topsakal, "İmparatorluk Dönemi Ruslaştırma Siyasetinin Bir Aracı Olarak Genel Valilik Kurumunun Tarihi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 121, (2019), s. 365-382.

¹⁶ Serkan Yazıcı-M. Bilal Çelik, "Türk Tarihinde Bir Rus General: Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin (1848–1925)", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, (2008), s.137-164; M. Y. Şuşkova, *Organizatsiya upravleniya turkestanom v načale xx veka*, dissertatsiya na soiskaniye uçenoy stepeni kandidata istoričeskiy nauk, rossiyskiy gosudarstvenniy gumaniterniy universitet, (Moskva, 2015), Ekler kısmı Ek 6.

¹⁷ PSZRİ, T. 6 (1886), No: 3814.

yönetebilmişti. Bu süre zarfında Çarlık siyasetine karşı kısa ömürlü ve az tesirli başkaldırıları olduysa da bunlar fazla ses getirmemişlerdi. Türkistan'da Ruslara karşı ilk silahlı ayaklanma 1783-1797 yılları arasında Sırım Batur önderliğinde başladı. Akabinde Karatay Sultan (1800-1821), Colaman Tilenci Han (1822-1824), Sarcan Sultan (1825-1834), Kayabalı Sultan (1828-1829), İsatay Tayman Han (1836-1838) ayaklanmaları, Kenesarı Kasım Han (1837-1846), Can Hoca (Cankoca Batur) (1851-1860), İzetKatıbar (1852-1858) ve Mangışlak (1870-1873) ayaklanmaları yaşandı. Buhara Hanlığındaki Şehr-i Sebz ve Kitabbeylerinin İsyanı (1870), Ubeydullah Sultan (1882) ayaklanmaları, 1892 yılı ayaklanması, Dükçü İşan (İşan Muhammed Sabiroğlu) (1898) ve Andican ayaklanmaları da bu ayaklanmalara eklenebilir.¹⁸

XX. yüzyılın başlarında “millî ve bağımsız” bir siyasî yapı oluşturmak isteyen Rus Devleti'nin tebaaları olan Finler, Lehler ve Yahudiler de Türkler gibi idareden memnun değillerdi. Ruslar, Rus olmayan halkların bağımsızlık faaliyetlerinden haberdardı. Çar II. Nikolay'ın 1902 yılında Finlandiya'nın muhtar idaresini kaldırması, Fin Meclisi ve Fin askeri birliklerini dağıtması bu gibi faaliyetlere son vermeye yönelik çabalardandı. Aynı baskılar Lehlere ve Yahudilere de uygulandı. Çarlık yönetiminden Ruslar da memnun değillerdi. Onlar da 1904-1905 Rus-Japon savaşı sonucunda Rusya'daki genel grevlerin akabinde meydana gelen “Kanlı Pazar” olaylarıyla tepkilerini gösterdiler. Bunun üzerine Çarlık hükümeti mevcut idarî sistemden geri adım atarak Ekim 1905'te bir “manifesto” yayımladı. Bu manifesto ile ifade hürriyeti, matbuat, örgütlenme, toplantı hakkı, seçim hakkının genişletilmesi ve bir Duma (=Meclis) kurulması vaat edildi. Siyasî ve ekonomik baskılar altında tutulan Rusya'daki Türk-Müslüman ahali her ne kadar 1905 ihtilalini sevinçle karşıladıysa da hem siyasî tecrübeden mahrum oluşları hem medeni ve kültürel durumlarının yeterli seviyede olmaması, hem de önderlik edecek aydın kadrosunun eksikliği yüzünden ihtilalin getirdiği imkânlardan geniş ölçüde istifade edemediler. Bütün bunlara karşılık Rusya Türkleri ihtilal döneminde kongreler tertip ettiler, yayın faaliyetlerinde bulundular, hatta siyasî parti kurma düşüncesini dahi kendi aralarında tartıştılar. 1905 ihtilali ile başlayan “nispî hürriyet”

¹⁸ Fatih Ünal, *Rus Emperyalizmine Karşı Stepte Büyük Başkaldırı Sultan Kenesarı*, İstanbul, 2010; Ziyayev, a.g.e, s.321-356.

havası Rusya Türkleri arasında kuvvetli bir millî ve medeni akımın doğmasına sebep oldu.¹⁹

Kırım, Kazan ve Azerbaycan'da gelişen Cedidçilik Hareketi de Türkistan coğrafyasında, 1905 ihtilali sonrasında, bağımsızlık düşüncesinin gelişmesi ve yerleşmesine katkı sağladı. Cedidçilik Hareketinin yanı sıra Osmanlı coğrafyasına gelerek buradaki siyasî atmosferden etkilenen Türkistanlı gençlerin “Yaş (Genç) Buharalılar”, “Genç Sartlar (Özbekler)”, “Genç Hiveliler” isimleriyle kurdukları teşkilatlar da halk arasında etkili oldu.²⁰ Söz konusu faaliyetler Türkistan'da “millî” bir şuurun filizlenmesini sağladı. Bu millî şuurun gelişmesine bölgedeki geleneksel yönetim sisteminin varisleri olan “han” ya da “bey” gibi soyluların katkısı da vardı.

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Rusya'da vuku bulan siyasî gelişmeler Türkistan bölgesinde büyük bir bağımsızlık ya da ayaklanma hareketi meydana getirememişti. Ancak 1916 senesine gelindiğinde Çarlık idaresine karşı hem Türkistan hem de Bozkır Genel Valiliklerinde silahlı bir mücadele başladı. Akabinde Çarlığın yıkılmasına sebep olan 1917 yılındaki Şubat²¹ ve Ekim devrimleri sırasındaki yönetim boşluğunu fırsata çevirmek isteyen Türkistan halkı “Basmacı”²² hareketini başlattı. Fakat Basmacı hareketi de Türkistan Türklerinin tam bağımsızlığına çare olamadı. 1918-1924 yılları arasındaki siyasî gelişmeler sonucunda Rusya, bölgede kendisine bağlı özerk cumhuriyetler kurdurarak Türkistan halklarının bağımsız devlet teşekkül etmelerini engelledi.²³ Ancak 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin

¹⁹ Akdes N. Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 6. Baskı, TTK Ankara, 2014, s. 396-415.

²⁰ Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, TTK Ankara 2014, s.181-185; İzzettullah Zeki, *Türkistan Ceditçileri*, Konya, 2019, s.83-143.

²¹ A. Rabinowitch, *Devrime Doğru Petrograd Bolşevikleri ve 1917 Temmuz Ayaklanması*, (Çev. Serpil Pehlivan), İstanbul, 2012; Edward H. Carr, *Lenin'den Stalin'e Rus Devrimi 1917-1929*, (Çev. Levent Cinemre), İstanbul, 2020; Neil Faulkner, *Halkların Rus Devrim Tarihi*, (Çev. Tuncel Öncel), İstanbul, 2017.

²² Baymirza Hayit, *“Basmacılar” Türkistan Millî Mücadele Tarihi (1917-1934)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1997.

²³ Sebahattin Şimşir, *Stalin ve Turancılar*, İstanbul, 2021; Nadir Devlet, *Millet İle Sovyet Arasında 1917 Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi*, İstanbul, 2011, s.171-181.

dağılmasıyla Türkistan'da beklenen bağımsız Türk Devletleri kurulabilmişti.²⁴

Rus idaresinde yer alan Türkistan ve Bozkır Genel Valiliklerinin kahr-ı ekseriyetinde etkisini gösteren 1916 olaylarına Rus, Türk ve Batılı tarih literatüründe yer verildiği görülmektedir. Olayın bizzat içerisinde olan Rusya ve Türkistan Devletleri tarih literatüründe 1916 olaylarına ilk defa yer verenler arasındadırlar. 1916 olaylarının ana kaynakları; Rus Devlet Arşivlerinin çeşitli şubelerindeki²⁵ fondlarında, Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan Devlet Arşivlerinde belge, rapor, günlük, gazete olarak yer almaktadır.

Çalışmamızın ana nüvesini teşkil eden Türkistan ve Bozkır Genel Valiliklerinde Çarlık idaresine karşı 1916 Temmuz'undaki kitlesel silahlı hareketlerin tarih literatüründe nasıl yer aldığı hususudur. Çalışmada özellikle 1916 olaylarının adlandırılmasında kullanılan kavramlar (olayların çıkış sebepleri, önderleri, organizesi, çatışma metodu ve güç dengesi ile adlandırma meselesi başlıkları altında) tartışılacaktır. Çalışmanın kaynaklarını Rus arşiv belgeleri ve ilgili literatür oluşturmaktadır. Ayrıca çalışmada bölgeyi tarif etmek için Türkistan kavramı kullanılacaktır.²⁶

Olayların Sebepleri Meselesi

Türkistan'ı işgal eden Çarlık yönetiminin (1865-1916) bölgede yürüttüğü baskı politikaları, 1916 yılında Türkistan'da meydana gelen kitlesel başkaldırış hareketlerinin sebeplerini içinde barındırmaktadır. Bu sebepler konuyu ele alan farklı tarih literatürlerinde arşiv

²⁴ Saadettin Y. Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Ankara, 1999; Abdullah Gündoğdu- Cafer Güler, "Kazakistan'ın Bağımsızlığının Tanınma Süreci ve Türk Kamuoyundaki Yankıları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 36, (2017), s. 75-94.

²⁵ Çalışmada kullanılan Rus arşiv malzemeleri <http://semirechye.rusarchives.ru/> (İlk Erişim Tarihi 15.1.2017, Son Erişim Tarihi 12.01.2022) adlı siteden tedarik edilmiştir. Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi (Rossiskiy Gosudarstvennyy voennoistoričeskiy arhiv / RGVA), Rusya Devlet Tarih Arşivi (Rossiskiy Gosudarstvennyy istoričeskiy arhiv / RGIA), Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (Gosudarstvennyy Arhiv Rossiskoy Federasii / GARF) ve Rusya İmparatorluğu Dış Politika Arşivinden (Arhiv vneşney politiki Rossiskoy İmperii / AVPRI).

²⁶ A. Zeki Velidi Togan, *Türk Türkistan, Toprak Yayınları, İstanbul 1960*, s.38-40; Baymirza Hayit, *Milli Türkistan Hürriyet Davası*, (Çev. Timur Kocaoğlu), AKM Bas. Yay., Ankara, 2004, s. 119.

malzemeleri ve diğer kaynaklarla desteklenerek değerlendirilmiş, tasnif edilmeye çalışılmıştır. Fakat bu tasniflere eklemeler yapmak her zaman mümkündür. Çünkü 1916 olaylarına ait tüm arşiv malzemeleri Rusya Devlet Arşivleri tarafından henüz kullanıma açılmamıştır. Mesela 1916 olaylarında Türkistan ahalisinin can ve mal kaybı hala belli değildir. Bu eksikliğe rağmen 1916 olaylarının sebeplerini²⁷ şu şekilde sıralamak mümkündür:

- a. Rusların işgal sonrasında bölgedeki kolonizasyon çalışmaları²⁸,
- b. Türkistan ahalisinden alınan ağır vergiler²⁹,
- c. Bölge idaresinde sadece Rusların yetkili olmaları³⁰,
- d. Türkistan ahalisinin toplumsal hayatına ilişkin yerelde ve merkezden alınan kararlar³¹,

²⁷ 1916 Türkistan olaylarının çıkış sebepleri hakkında geniş bilgi için bkz. Turdubek Şeyşekankanov, *Göldeki İsyan 1916 Çarlık Mezalimine Karşı Soylu Direniş*, (Yay. Haz. Ali Rıza Yeter-Ali Ünal), *Ötüken* Yay. İstanbul, 2013, s.76-103; Tölöbek Abdırhmanov-Gülzada Abdaliyeva, *Kırgızların Özgürlük Eşitlik Bağımsızlık Mücadeleleri ve Ürkünler*, (Çev: Dr. Dinar İmanova-Dr. Bülent Özkuzugüdenli), Boğaziçi Yay. İstanbul, 2020, s.19-45; Ziyayev, *a.g.e*, s.357-361; Saadettin Gömeç, *Kırgız Türkleri Tarihi*, Berikan Yay. Ankara 2011, s.105-106; Abdulvahap Kara, Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlığı Yolundaki Mücadelesi, Doktora Tezi, İstanbul 2002, s.23-36.; Füsün Kara, "1916 Kırgız Büyük İsyanı: Ürkün", *Turkish Studies*, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Cilt 6/2, (Bahar 2011), s.538-540; Fatih Yavuz-İlyas Topsakal, "1916 Ayaklanmasında Kırgızlar ve Ürkün Olayı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 125.247,(2020), s.336-337; Ömer Karataş, "Türkistan Milli Ayaklanması (1916-1917): Yedisu Vilayeti Mali Bilanço" *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 15, 2021, s.6-7; Vedat Tüfekçi, "1916 Yılı Kırgızistan İsyanı (Rus İmparatorluğu'nun Sömürge Politikasına Karşı Kırgız Halkının Millî Kurtuluş Mücadelesi)", *Journal of Humanitie sand Tourism Research* 11/1, 2021, s.164-165.

²⁸ A. A. Kaufman, *pereseleniye i kolonizatsia*, Saint-Petersburg, 1905, s.260-261.; Jeren Matiyeva, *Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Göç Politikası*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2019, s.24-83.

²⁹ AVPRİ. F. Konsulstvo v Kaşgare. Op.630.D.28.L. 1-34. Çernovik. Opubl. Popod linniku bez ukazaniya poiskovih svedeniy: Vosstanie 1916 g. v Kirgizstane. M.,1937.S.109-130.; 22 fevralya 1917 g. Kopya. RGVİA. F. 400. op. 1. D. 4548. L. 1-15.; vosstanie 1916 goda v turkmenii. dokumentı i materiala. Aşkhabad.,1938.s.210-227 (pokopii); Vosstanie 1916 goda v Kazakhstane. Alma-Ata, 1947. S. 135-137; Vosstanie 1916 goda v Sredney Azii i Kazakhstane. M., 1960. S.87-100.

³⁰ Nikolayeviç, *a.g.e*, s.38.; Kerimov, *agt*, s.178.

³¹ *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy Imperii*. Sobranie tretie Tom. VI 1886, ot no: 3436-4137 idopolniya, Saint-Petersburg 1888, s.324-346.

- e. Bölgedeki Rus yöneticilerinin halka yönelik tavırları (rüşvet, kayırma)³²,
- f. Bölge ahalisinin küçültücü muamele görmesi³³,
- g. Adaletin tam olarak tesis edilmemesi³⁴,
- h. Çarlık Rusya'sındaki siyasî gelişmeler.³⁵

Yukarıda zikretmiş olduğumuz 1916 senesi olaylarının nedenlerine Rus tarih literatüründe pek yer verilmez. Çarlık yönetiminin Türkistan halkı üzerindeki baskısına kısmen yer verilmekle birlikte 1916 olaylarının asıl nedeni, Çar II. Nikolay'ın 25 Haziran 1916 yılında yayınladığı ve 19-43 yaş arasındaki Rus olmayan erkek nüfusu cephe gerisindeki vazifelere memur ettiği seferberlik emri için çıkarılan fermanına bağlanmaktadır.

Rus tarih literatüründe Türkistan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesiyle sosyo-ekonomik ve kültürel kazanımlar elde ettikleri belirtilmekte ve bu kazanımlar şöyle ifade edilmektedir; yerli ahalinin hayat standartlarının iyileşmesi, öncesine göre daha yüksek bir sosyo-ekonomik ve kültürel gelişme düzeyine ulaşması, devlet sağlık hizmetlerinin yaygınlaşması, salgın hastalıklarla mücadele sonucunda ölüm oranlarının önemli ölçüde azalması ve bu sayede nüfusun artması, eğitimin yaygınlaşması, posta - telgraf hatlarının kurulması, yeni sulama kanallarının açılması, sanayi ve tarımın (öncelikle pamuk yetiştiriciliği) gelişmesi, bankaların ortaya çıkması ve demiryollarının yapılması.³⁶

Mustafa Çokay işgal ile Rusya'nın Türkistan'ın sosyo-ekonomik ve kültürel kazanımlar elde ettikleri görüşüne karşı çıkan ilk kişi olmuştur. En büyük argümanı da Çarlık idaresinin Türkistan halkına ait olan verimli arazileri kolonizasyon çalışmaları neticesinde kendi köylülerine vermesini

³² RGİA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505. Noyabrya 1916 g.; Kopya. GARF. F. 1807. Op. 1. D. 296. L. 10-13. 19 noyabrya 1916 g.; RGVİA. F. 400. Op. 1. D. 4543. Ç. 1. L. 105-115. 13 dekabrya 1916 g.

³³ RGVİA.F.1405.OP.530.D.1068.L.28,29. 8 Mart 1917 g.

³⁴ *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperii*. Sobranie tretie Tom. VI 1886, ot no: 3436-4137 idopolniya, Saint-Petersburg 1888, s.334-336; Kopya. RGVİA. F.400. op. 1. D. 4548. L. 1-15. 22 fevralya 1917 g.

³⁵ Andican, a.g.e, s.29-32; Serap Toprak- Ahmet Öztürk, "Kimlik Koruma Mücadelesi Ekseninde Rusya Müslümanlarının Siyasî Faaliyetleri (1905-1917)", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7 / 16, (March 2019), s.1079-1093.

³⁶ <http://semirechye.rusarchives.ru/predislovie> (İlk Erişim Tarihi 15.1.2017, Son Erişim Tarihi 12.01.2022).

göstermektedir.³⁷ Rus çiftçileri, Türkistan'daki Rus siyasetinin esas nedeni ve etkeni olarak gören Çokay, "Türkistan Devrim Tarihini" adlı eseri kaleme alan Bolşevik tarihçisi Georgi Safarov'un; "*Şubat devriminden başlayarak Rus köylüleri, Türkistan köy ve obalarını kendi malları gibi görmeye ve kullanmaya başlamışlardı. Yedisu bölgesindeki toprak kullanımıyla ilgili yapılan istatistiklerine göre Rus göçmenlere ait toprak miktarı %35'ten %70'e çıkarıldı*" sözlerine atıf yapmaktadır. Ayrıca diğer bir Bolşevik yazarı Dimitri Furmanov'un Rus köylülerin Türkistan köylülerine sömürgeci bakışları ve insanlık dışı yaklaşımlarını anlattığı "Miatej" (Ayaklanma) adlı eserini de ayaklanmanın nedenlerini anlamak için delil olarak sunmaktadır. Mustafa Çokay, 1916 yılı ayaklanması hakkında kaleme alınan çalışmalardaki genel yaklaşımı, "*Rusya, sömürgecilik ruhundaki Rus göçmen köylüsünü ve Rus işçi kurtlarını boyayarak Türkistan kuzuları şeklinde göstermek eğilimindedir*"³⁸ sözleriyle özetlemektedir.

1916 Senesi Olaylarının Organizatörleri Meselesi

Rus işgali öncesi Türkistan coğrafyasında Kazak Cüzleri ve Türkistan hanlıklarının bulunduğunu, Türkistan halkının "han" ya da "bey" yönetiminde yaşadıklarını daha önce ifade etmiştik. İşgalle birlikte Rus idaresi, bölgedeki mevcut idarî sistemi kendi çıkarlarına aykırı bulduğundan bölgede, idarî kadrosu kendi memurlarından müteşekkil genel valilikler kurmuştu. Fakat bölgenin geleneksel idarî sistemi olan "hanlık" Türkistan halklarının hafızalarından silinmemişti. Hafızalardan silinmeyen bu sistemin, Türkistan halklarının millî uyanışına katkıda bulunduğu inkâr edilemez. Nitekim 1916 olaylarının öncesinde her boy kendi "han"ını seçerek önceki feodal yapılarını tekrar kurmayı ve Çarlık yönetimini ortadan kaldırarak bağımsızlıklarını ilan etmeyi düşünmüşlerdi. 1916 senesi olayları öncesi Türkistan halkları han seçimlerini yapmış, bağımsızlık hareketinin ilk han seçimi olayı da şöyle vuku bulmuştu: "*Haziran 1916'da Koçkor'daki Temir-Bolot, Abayлда beldesinde yaşayan iki halk Sarı-Alasaz, Akbel denen yerde bir araya gelip toplantı yapmışlar. Bu toplantının maksadı Çarlık sefer çağrısı için*

³⁷ Mustafa Çokay, "1916 Yılındaki Milli Ayaklanma Hakkında Bolşeviklerin Yalanı", Yaş Türkistan'dan Seçilmiş Hikâyeler, Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, İstanbul, (2006), s.130.

³⁸ Çokay, a.g.m, s.131-132.

*cephe gerisi için asker verilip verilmemesi konusuydu. Kırgızların yüzyıllar boyunca sürdürdüğü gelenek üzere savaş için sefere çıkmadan önce Bekten oğlu Toktosun'un teklifiyle İbike oğlu Kanaat'ı "Han" olarak seçmişlerdi."*³⁹

1916 senesi olaylarının ikinci organizatörü, "Han" ilan edilen Şabdan Canteyev'in oğlu Möküş'tür. Möküş'ün babasının Çarlık askerlerinin Türkistan'a girişinde onlara yardım ettiği bilinmektedir. General Skobelev'in 1871 ve 1876 yıllarındaki Hokand seferleri sırasında Novorosisk bölgesinde meskûn Kara-Kırgız (Kazaklar) Şabdan Cantayev, Keben nehri vadisinde Sarıbağış ilçesini silahlandırarak Sokobelev'e yardıma gitmişti. Şabdan Baatır tüm Kazaklar tarafından sevilen, sözü dinlenen bir kişiydi. Skobelev'e yapmış olduğu yardım karşılığında Rus hükümeti tarafından polis binbaşısı rütbesiyle taltif edilmiş, Akpiket istasyonunda bulunan bir yerde kendisine verilen 500 desyatınlik⁴⁰ toprakla ödüllendirilmişti.⁴¹

Hizmetlerinde yer alan Şabdan Canteyev'in oğlu Möküş ve kardeşleri Hissam Muhiddin, Kemenem ve Aman'ın 1916 olaylarına destek vermeleri, ayaklanmalara önderlik yapmaları Rusya zaviyesinden şaşkınlıkla karşılanmıştı. Ruslar tarafından Möküş ve kardeşlerinin bu tutumu, babalarından sonra kaybettikleri otoriteyi geri almak istemelerine bağlanmaktaydı.⁴²

1916 olaylarının diğer bir tertipleycisi Hazar ötesi eyaletine bağlı Tecen şehrindeki Altı-Sopi ve Aziz Çapıkov gibi yerel önderlerin faaliyetleridir. Rusların aleyhine gelişen 1916 olaylarını güçlendirmeye ve yönlendirmeye gayret ederek mensubu oldukları halka liderlik yapmışlardır. Bu minvalde son örneğimiz Bozkır Genel Valiliği bünyesinde ayaklanmanın en uzun süreli yaşandığı Turgay eyaletindeki han ve yardımcılarının seçimidir. Ayaklanma sırasında Kıpçak, Argun, Nayman halkları, aralarındaki eski düşmanlıkları bir tarafa bırakarak ortak düşmana karşı birlikte hareket etmişlerdir. Kıpçaklar, Uzun Kıpçak

³⁹ Baktıbek Maksütov, *Türkistan'da Büyük İsyân 1916*, Bengü yayınları İstanbul, 2018, s.113; RGİA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505. noyabrya 1916 g.

⁴⁰ 1.09 hektara denk gelen eski Rus arazi ölçü birimi.

⁴¹ RGİA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505. noyabrya 1916 g.

⁴² RGİA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505. noyabrya 1916 g.; Kopya. RGVİA. F. 400 Op. 1. D. 4546. Ç. 1. L. 321. 12 sentyabrya 1916 g.

kolundan Abdülgaffar Cambusun(ov)'u 'Han', Amankeldi İman(ov) ve Kiyki Baatır'ı serdar, Argun halkı Osman Şolak(ov)'u 'Han', Kasım adlı birini serdar seçmişlerdi 16 ilçede yaşayan Nayman halkı Hasan isminde bir şahsı 'Han', Ahmed İşan, Çinglibay ve Arslan Bek adlı kişileri de onun yardımcısı tayin etmişlerdi.⁴³

Türkistan Genel Valiliği terkindeki Yedisu ve Hazar ötesi eyaletleri ile Bozkır Genel Valiliği terkindeki Turgay eyaletindeki "han" seçimleri ve halkın bu hanlar etrafında toplanması olayları kontrol altına almaya çalışan Rus kuvvetlerini zor duruma düşürdü. Bunun üzerine 1916 olaylarının önderleri Çarlık yönetimi tarafından tespit edilmeye ve etkisiz hale getirilmeye çalışılmıştı. Çünkü onların ele geçmesi bölgedeki ayaklanmaların bastırılacağı anlamına gelmekteydi. Rus kayıtlarında Yedisu eyaletinde 1916 olaylarında han seçilen Kanat Abukin (İbıke Uulu) ve Möküş Şabdanov yaşananların sorumlusu olarak gösterilmekteydi.⁴⁴ Onların faaliyetleri Rus kolluk kuvvetlerini çaresiz bıraktığından dolayı, başta Türkistan Genel Valisi olmak üzere Yedisu eyaletinin tüm Çarlık memurları Petrograd'dan ayaklanmaların bastırılması için acil takviye birlikler gönderilmesini talep etmişlerdi. Bölgedeki bütün Rus kolluk kuvvetleri ayaklanmaları organize, sevk ve idare eden hanlardan Kanaat Abukin ve Möküş Şabdanov'u ele geçirmeye çalışmıştı.⁴⁵ Nihayetinde Ruslar, bağımsızlık hareketinin önderi konumundaki hanları ele geçirmeye muvaffak olmuşlardı.

1916 olaylarını önderi olan Han'ların ele geçirilmeleri Rus yöneticilerinin yazışmalarında şu şekilde dile getirilmektedir: *"Pişpek ve Karakol (Prejeval) bölgelerinde isyanların reisi olan ve kendini han ilan eden Kanaat Abukin yakalanmıştır.⁴⁶ Kara Kırgızların Tokmak kısmının reisi Kanat Abukin, Rusya'ya teslim olan Kara Kırgızlar tarafından yakalanmış olup birkaç gün içinde Almatı şehrine getirilecektir."⁴⁷ Fakat gerçek böyle değildi. Kanaat'ın mahkemede verdiği ifadede Delskak'ın (Kanaat'ın dönürü) onu, Rus yönetimine vermemiş, aksine kendisi teslim almıştı. Ayrıca o, Almatı şehir hapishanesinde *"Ben halkın seçtiği bir**

⁴³ Devlet, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi*, s.298-301.

⁴⁴ RGİA. F. 1291. Op. 84. D. 57. L. 2-13. 7 iyunya 1917 g.

⁴⁵ Maksütov, a.g.e, s.102.

⁴⁶ Kopya. RGVİA. F. 400. Op. 1. D. 4546. Ç. 1. L. 379. 19 oktyabrya 1916 g.

⁴⁷ RGİA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505. noyabrya 1916 g.

Han'ım. Beni Çar'ın huzuruna çıkarın ya da Kuropatkin'in kendisiyle görüştürün” diyerek halkının yanında olmuştur. Kanaat Abukin 1917 yılında 57 yaşındayken Bolşevikler tarafından öldürüldü. Böylece Ruslar “Kırgızların komutanı ve tehlikeli gördükleri ayaklanmanın reisi” Kanaat Abukin'den kurtulmuş oldular.⁴⁸

Türkistan coğrafyasında han seçilenler dışında Çarlık rejimine karşı ayaklanmaları organize eden başka kimseler de vardı. Bunlar Kanaat Abukin ve Möküş'ün çağrılarına müspet cevap veren, Çarlık rejimine başkaldıran eyaletlere bağlı neredeyse tüm ilçe ve köyleri kapsayan, bu bölgelerin sakinleriydiler.⁴⁹

Taşkent'teki Rus idarî müesseselerinde genel vali, askeri valiler, göç idare temsilcisi, tarım bakanlığı temsilcisi, emniyet müdürü, su işleri

⁴⁸ Maksütov, a.g.e, s.111-115.

⁴⁹ Semerkant Hocend şehrinde B. Abdumedeminov, Dedebay Meşeripov, Yahyahan Karı Alimhanov ve İşanhan Mirza Orınov. 13 Temmuz Cizzak'ta: Nazar Hoca ve Molla Mahamat Raim. Taşkent Şehrinde: ayaklabıcı A. Sbdurahman Kayumsofiyev ve işçi Mirkasım Şamuhamedov. Fergana eyaletinin Fergana şehrinde: Hekim Aksakalov, A. Rozıbayev, ve M. Abdulkirimov. Andıncan şehrinde: A. İslamov, M. Kasımov, A. Rızakulbayev, A. Aliyev, T. Törekulbayev, A. Tohtasınbayev, T. Memeniyazov, P. Abduvaliyev, İ. Madreimov, C. Palvanov, M. Ahunov, M. Aksakalov, D. Temirbayev, K. Rızakulbayev. Çek Aftebeci ve Çek Gafir köylerinde: Buvanazar Hacıyev, Ata Bayveççe, Koçkar Gazikulov, Ahmedali Abdunasırov, Ömerali Satıbaldiyev, Ömerhoca Fermankulov ve Memedhasan Ahmethocayev. Danküyüme köyünde: M. Masaidov, İ. Saidbayev ve R. Raimberdiyev. Narın ilçesi Çöce köyü: Yu. Mesadıkov, H. Hacıyev, Ş. Karabayev, ve H. Mahmudbayev. Narın ilçesi Hocavat köyü: T. Abduvasıtov, C. Korbaşıyev, M. Madaminov, R. Hüdaberdiyev, İ. Diyarbayev ve B. Adilbayev. Celalkuduk ilçesinde: Memeresulov, Hamanov ve Sofiyev. Yengi-korgan şehri Şahmir köyü: M. Azizov. Namangan şehri: M. Baycanov, A. Razıkbayev, B. Mirzayev ve İ. Halfayev. Namangan Uççı Köyü: Ömürzak Babacanov ve Ahadali Hamanbayhacıyev. Kuyu Aşt Köyünde: K. Hocayev, Ş. Tursunbayev, A. Hemdemov K. Mirzabayev, N. Palvanov, B. Hocayev, A. Mollacanov İ. Nazarov, M. Merdanov, İ. Abdurahmanov, M. Hacıyev ve P. Eminov. Kazakistan'da reisler: Alıbay Cangeldiyev, Amangeldi İmanov, Saqıdkulı Mendişev, Abdurahman Alışev, Mingbayev, Alcan Mağacanov, Baymen Almanov, Saken Seyfullin, Turar Riskulov, Bekpolat Aşkaşeyev ve Siyat Niyazbekov. Kızılcer, Akıyol, Ketmantepe, Çatkal, Toğuztara isyanların meydana gelmesinde ünlü ozan Toktogul Satılğanov halkı başkaldırı için çağırıştır. Tokmak şehrinde: Astemir Tilavkabilov, Ademkul Mayıldayev, Ali Turdıbayev ve Ahun Hüdäybergenov. Ziyayev, a.g.e, s.361-380; Karakol şehrinde: Sagalı Almatayev, Kadir Baysarınov, Batırkan Rayımbekov, Mamıthan Cantayev, Batırkan Nogoyev, Kendrbay Soltonoyev, Berkbay, Kulbark Batayev, Abdulla Sarin ve Nurmanbet Çekirov.Şeyşekankanov, a.g.e, s.170.

müdürü vd. görevli tüm askerî ve sivil yöneticiler ağız birliğiyle 1916 olaylarında halkı organize eden kesim için “ısanın başçıları” tabirini kullanmaktadırlar. Türkistan sakinleri ise onlara, “Han” demektedir. Nihayetinde 1916 olaylarında Türkistan coğrafyasında yaşayan halklar Çarlık idaresi karşısında başarısız oldular. Başarısızlığın ardından Türkistan Genel Valisi A. N. Kuropatkin, Türkistan’da uygulanacak kanunlar ya da atılacak adımlardaki ilk önceliği Türkistan bölgesindeki ayaklanmaları yönlendiren reisler verdi. O, reislerin sert bir şekilde cezalandırılacağını Petrograd’a bildirdi.⁵⁰ Böylece bölge de bir daha bu tür bağımsızlık hareketleri yaşanmayacak şekilde ayaklanmanın önder kadrosu ortadan kaldırıldı. Fakat gelişmelerin bu yönde olmadığını “Basmacı Hareketi”⁵¹ ile Türkistan’da yeni bağımsızlık ve istiklal mücadelesinin başlaması gösterecekti.

Olaylarda Millî Düşünce Meselesi

1916 Türkistan olaylarında millî düşüncenin varlığını açıklamak oldukça zordur. Çünkü “vatan” kavramının tanımı Kırgızlarda, Özbeklerde ve Kazaklarda farklıydı. Bu halklar kadim topraklarına vatan gözüyle bakmaktaydılar. Türkistan halkları XV-XIX. yüzyıllar arasında cüzler ve hanlıklar idaresindeydiler. Yekpare güçlü siyasî bir yapısı yoktu. Bu yüzden Rusların yayılcı siyaseti, onları nispeten kolay bir şekilde bünyesine katmıştı. Çarlık yönetimindeki Türkistan halklarının XX. yüzyılın ilk çeyreğinde ayaklandıkları bilinmektedir.

Ayaklanmalar aynı zaman diliminde ama bölgesel olarak başladı. Ayaklanmaya katılanların boy hanları seçmesi, seçtikleri hanların etrafında ortak düşmana karşı silahlı direniş göstermeleri, Çarlık yönetiminden kurtularak sınırları belli bir toprak üzerinde geleneksel yaşam biçimlerini kurma düşünceleri bu halklarda millî şuurun varlığını göstermektedir.⁵²

⁵⁰ Kopya. РГВИА. Ф. 1396. Оп. 3. Д. 549. Л. 576–578. 6 iyulya 1916 g.

⁵¹ Hayit, “Basmacılar”, s.149-157; Zuhra Altımışova, “Kırgızistan’da Basmacı Hareketiyle İlgili Yeni Bilgiler 1925-1934”, *Billig* / 82, (August 2017), s.91-116; Ercan Çelebi, “Türkistan Millî Mücadelesi: Sovyet Tarih Görüşü Bakımından Bir Değerlendirme”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6-4, (2019), s.1916-1940.

⁵² Milliyetçiliğin temelinde kendi kaderini tayin ilkesi vardır; bunun bağımsızlık anlamına gelmesi zorunlu değildir, özerklik, federalizm, azınlık haklarının korunması, hatta genel bir yurttaşlık uygulaması kapsamında eşitlik gibi değişik biçimleri de kapsayabilir. Fred

Rusların Türkistan'ı işgaliyle başlayan sömürü siyaseti neticesinde ezilen halk ve sahip oldukları yetkileri her gün sınırlanan yönetici sınıf "manaplar"⁵³, Türkistan'daki feodal toplumsal hayata uygun, geleneksel birlikteliklerini tekrar inşa etme yoluna koyuldular. Millî şuurun etkisiyle meydana gelen bu birliktelik tarih literatüründe pek de yer bulmamıştır. Buna mukabil Türkistan halklarının birliktelikleri Rus belgelerine şu şekilde yansımıştır: *"Yedisu bölgesinin dört noktasında Kırgızların ayaklanması isyan karakterine dönüştü. Bu Kırgızlar organize oldular. Birbirleriyle iletişime, teyakkuza geçtiler ve hendekler kazmaya başladılar."*⁵⁴ Ağustos'un başlarında Karkara'da Jandarma Komutanı Krafçenko; *"Karokol'da dağlarda Kırgızlar toplantı yapıyor."*⁵⁵ 25 Haziran ukazı sonrasında Kırgızlar, kendi aralarında toplantılara başladılar, işçi listesi hazırlamayı bahane ederek toplanıyorlar, onların amacı başka.⁵⁶ *Möküş Şabdanov babasının ölümünden sonra kaybettiği otoritesini geri almak istiyor. Tokmak, İvanov ve Krasnoreçensk'i ablukaya alan Kara Kırgızların başında 60 yaşında olan Manap Kanaat Abukin bulunuyor. Tokmak şehri civarındaki Kara Kırgızları bölüklere ayırmış. Her bir bölüğün başına bir komutan koymuş. Bu komutanların görevi, emirlerindeki bölükleri savaşa hazırlamak. Bu komutanların isimleri mahkemelerde yapılan sorgulamalarda tespit edilmiştir."*⁵⁷ Kırgızlardan oluşan isyancılar Eski Şehir istasyonuna doğru ilerlemektedirler. Burada Almatı Kırgızları ile birleştiler"⁵⁸ demektedir. Türkistan halklarının müşterek hareket ettikleri hususu bir Rus köylü temsilcisinin ifadesinde şöyle yer bulmaktadır: *"Tokmak bölgesi sakinleri (Ruslar), bu işle bir alakası olmayanlar, buğday toplamakla meşgulken aniden saldırıya uğradılar. Bu saldırılarda Ruslar hazırlıksız yakalandı. Kırgızlar ellerinde*

Hallidey, "Evrensellik Ve Haklar: Milliyetçiliğin Karşısındaki Tehditler", 21. Yüzyılda Milliyetçilik (Der. Umut Özkırmı) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2008, s.66-67; Abdullah Gündoğdu, "Türk Dünyasında Milli Egemenlik Fikrinin Gelişimi", *Belgi Dergisi*, 8, (Yaz 2014), s.1139-1149.

⁵³ Kırgız toplumunda varlıklı kimseler. Ceenbek Alımbayev, "19. yy'da Kırgızlar", *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, (2019), s.121-124; RGİA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505. noyabrya 1916 g.

⁵⁴ RGVİA. F. 400. Op. 1. D. 4546. Ç. 1. L. 258-258. 18 avgusta 1916 g.

⁵⁵ Kopya. RGVİA. F. 400. OP. 1. D. 4546. Ç. 1. L.337. 21 sentyabrya 1916 g.

⁵⁶ RGİA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505. noyabrya 1916 g.

⁵⁷ RGİA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505. noyabrya 1916 g.

⁵⁸ Kopya. RGVİA. F. 400.Op. 1.D. 4546. Ç. 1. L. 247-247 ob. avgusta 1916 g.

silahlarla ve planlı bir şekilde saldırdılar. Gruplara bölünmüşlerdi ve her grubun bir görevi vardı. Gözcülük yapanlar ve saldırıyı yapacak gruplar gibi. Her grubun bir komutanı ve sancağı vardı. Silahların birçoğu onlar tarafından yapılmıştı. Bu silahlar oldukça fazlaydı. Bu olaylar Kırgızların daha önce hazırlık yaptıklarını ve işçi alımını da bir sebep gibi gösterdiklerine kanıttır. Büyük emir (25 Haziran fermanı) Temmuz'da geldi. İsyana ise 8 Ağustos'a başladı.”⁵⁹ Bişkek (Pişpek) şehir müdürü 3 Ağustos'ta 340 numaralı mektubunda “bölgeden ne Rus ne de Müslüman ahali arasında bir sıkıntı yaşanmamaktadır. Temmuz ayında burada hiçbir olay olmadı” derken, Şehir müdürü Yarbay Rımışevič beş gün sonraki mektubunda; “Kara Kırgızlar şehrin Çuyskiy ve Koçgor vadisinde isyana başladılar, meğerse bir aydır isyana hazırlık yapıyorlarmış.”⁶⁰ sözleriyle 1916 olaylarının organize bir ayaklanma olduğunu ifade etmektedir.

1916 olayları sırasında Türkistan'da bulunan hatta olaylar hakkında bölgeye inceleme maksadıyla gelen A. Kerenskiy'e tercümanlık yapan olayların önemli tanıklardan Mustafa Çokay (Çokayoğlu), 1916 olaylarını, Hokand Muhtariyeti ve Basmacılık Hareketi ile birlikte Rus istilasını altındaki Türkistan halkının en önemli millî hareket olarak görmektedir. Çokay, 1916 olaylarından 15 yıl sonra kaleme aldığı yazısında ayaklanmanın en dikkat çekici özelliğini “genel millî” bir harekettir sözüyle açıklar. Ayrıca Bolşevik basınında, Miklaşevski, Evgeni Fedorov, Kuzmin, Menistki, Galuzo gibi yazarların 1916 olaylarını, sınıfsal mücadele olarak nitelendirmelerine “sınıf mücadelesi, yalnızca millî sanayi gelişmiş, siyasi, sosyal ve iktisadi menfaatleri birbiriyle çelişen millî burjuva ve millî proleter sınıfları olan devletler içerisinde mümkündür. Bu gibi şartlar Çarlık Rusya'sı döneminde Türkistan'da yoktu. Onun için de orda, gerçek Türkistanlılar arasında sınıf mücadelesi imkânı da yoktu” sözleriyle karşı çıkmaktadır. “Bolşeviklik örtüsü arkasından bazen Türkistanlı ruhu görünür durmakta olan Turar Ruskuloğlu değil, bu isyanı araştıran gerçek Bolşevik yazarlar da bu ayaklanmanın Rusya'ya ve Rusluğa karşı genel bir hareket olduğunu

⁵⁹ RGVIA. F. 400. Op. 1. D. 4639. L. 67-70. 15 may 1917 g.

⁶⁰ RGVIA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505. noyabrya 1916 g.

*inkâr edememişlerdir*⁶¹” yönündeki cümleleriyle Çokay, 1916 ayaklanmasının milli temelli olduğunu anlatır.

Olayların Metodu ve Güç Dengesi Meselesi

1916 olaylarına katılanlar, Rus yerleşimleri ve onları koruyan kolluk kuvvetlerinin durumları hakkında bilgi sahibiydiler. Ayaklananlar koruması zayıf ve şehir merkezlerine uzak Rus kolonizatörlerin yaşadıkları köy ve ilçelere, posta-telgraf hatlarına, tren istasyonlarına ve su istasyonlarına baskınlar yapmaktaydılar. Türkistan Genel Valisi Kuropatkin yaşananları: *“Geçen sene Yedisu’da yaşayan Rus ahalisinin silahlarının alınması*⁶² *ve buradan 7.500 Rus’un orduya çağrılmaları, Kırgızlara buraya gelen Ruslardan intikam alma umudunu verdi. Çünkü askere giden Ruslar, buradaki Kırgızların topraklarını zapt etmişlerdi. Onlar bu umutlarının birçoğunu gerçekleştirdiler. Birçok Rus köyü mahvedildi. Burada çok Rus kanı döküldü.*”⁶³ cümleleriyle ifade etmektedir. Türkistan Emniyet Müdürü de Genel Vali’nin cümlelerine yakın bir ifadeyle durumu şöyle anlatır: *“Tokmak’ta çok asker yoktu. Buradaki askerlerin başında Podiyasul Bakureviç vardı. Tokmak’a saldıran Kara Kırgızların sadece sabah saldırdıklarını görüyoruz. Sabah 7-8’den akşam 7-8’e kadar saldırıyorlar sonra geri çekilip dağlara çekiliyorlardı. Orada dinleniyor, karınlarını doyuruyor ve namaz kılıyorlardı. Bölgeyi takip etmek için arkalarında gözcüler bırakıyorlardı.*”⁶⁴

Bağımsızlık hareketi taraftarları uyguladıkları bu metotla ayaklanma sırasında psikolojik üstünlük sağlamaya çalışmışlardı. Nitekim ele geçirilen Rus köyleri ve ganimetler⁶⁵ tüm eyaletlerde konuşulmaya başlanmıştı. Bu propaganda bağımsızlık taraftarlarının sayısının artırırken ayaklanma sahasını da genişletmekteydi. Böylece bağımsızlık fikri nerdeyse bütün Türkistan ve Bozkır Genel Valilik terkinde yer alan eyaletlerde karşılık bulmuştu. 17 Kasım 1916 tarih ve 2860 numarayla Yedisu’da görevli bir idareci Petrograd’taki Göç İdaresine yazdığı

⁶¹ Çokay, a.g.m, s.129-130.

⁶² Rus ordusu için bu silahlar 1915 yılında I. Dünya savaşı nedeniyle ihtiyaca binaen bölgeden toplatılmıştır.

⁶³ RGVIA. F. 400. Op. 1. D. 4546. Ç.1. L. 258-258. 18 avgusta 1916 g.; vosstanie 1916 goda v sredney azii i Kazakhstane. M., 1960. s.345-346.

⁶⁴ RGI.A. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505. noyabrya 1916 g.

⁶⁵ Rus belgelerinde hırsızlık denmektedir.

raporda Türkistan Genel Valiliğinde vuku bulan ayaklanmanın kapsadığı sahayı şu şekilde izah etmekteydi; “Yedisu eyaleti Alamtı şehrinde olaylar 6 Ağustos’ta başladı. Sonra Bişkek, Karakol ve Yarkent’e geçti. Almatı’da; Prigorniy (Çiyer), Sergiyevka, Burgun, Kastek ve Sergev ilçeleri, Bişkek şehrinde; Yuriyev, Bistoreçesk, Belopiket, Orlov, Novorosisk, Gorno-Kluçevo köyü ve Novoaleksandırovsk köyleri, Narın ile Karakol arasındaki bölgelerde; Stolipino, Baçino, Beloçar ve Titov köyleri. Bunun yanında Toguz-Torau şimdi burada üç hutor (köyden büyük yer) var. Karakol’da; Ozerno, Folbaum, Koltsovka, Gogolev, Varskaun, Tarhan, Kursk, Dolinka, Orto-Dolonot, Kamenka köyleri ve Başarin, Grigoryev, Parfenov, Bobrikov, Gorka, Razdelnoye, Otradnoye hutorlarıyla Svetlayapolina, İvaniçk, Vısıkoye, Berezvoye köyleri ve Lizegubovka, Sokolov ve Valeriyenov hutorları. Yarkent şehiri ve çevresinde; Spiçev, Tavriçes, Vladislav, Kırasnoyarsk, Novo-Afon, Novo-Kiyev ve Meşan köyleri ve Çulak ile Medet yerleşim yerleri. Yarkent’tin tüm güney kısmı Podgorni’ye, Ketmen dağına ve Kuvluk’a kadar bunlara ek olarak Spiçev, Novo-Afon, Tavriç ile Çulak köyleri”.⁶⁶

Bağımsızlık hareketi taraftarları ayaklanmanın başlarında bazı kazanımlar elde etmişlerdi. Ancak bu durum Çarlık tenkil müfrezelerinin devreye girmesiyle son bulmuştu. Ayaklananların silahları geleneksel hatta ilkel denilebilecek silahlardan müteşekkildi. Taş, sopa, balta, orak, dirgen gibi ilkel savaş araçlarının yanında tek atımlık tüfekler⁶⁷ de vardı. Bazı kişilerde en son model revolver silahları mevcuttu.⁶⁸ Halk kılıç, bıçak ve barutu kendileri yapmaktaydı. Başkaldıranların tüfek sayısı fazla değildi. Silahların bir kısmının Çin’den geldiği Rus memurlar tarafından kayda geçirilmiştir. Kırgızlar 170 tek atışlık tüfekte 40.000 mermiyi Ruslardan baskın yoluyla ele geçirmişlerdi. Ele geçirilen mühimmat Temmuz 1916’da Almatı’dan Karakol’a gönderilen Rus ordusu silahlarıydı. Kırgızlar tarafından ele geçirilen bu silahlar Karakol süvari birliğinin yedek silahları olarak kullanılacaktı.⁶⁹ Yedisu eyaletinde ayaklananlar bu silahları Rus birliklerine karşı kullandığından dolayı buradaki Rus birlikleri zor durumda kaldılar. Ancak bölgeye intikal eden tenkil birlikleri kullandıkları modern ateşli silahlar sayesinde Kırgızların

⁶⁶ Kopya. RGİA. F. 396. Op. 7. D. 764. L. 55-69. 17 noyabrya 1916 g.

⁶⁷ Rus arşiv ve diğer yazımlarda bu tüfenk ismi “bardenke” şeklinde yazılıdır.

⁶⁸ RGİA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505. noyabrya 1916 g.

⁶⁹RGVİA. F. 400. Op. 1. D. 4546. Ç. 1. L. 258-258. 18 avgusta 1916 g.

direncini kırabildiler. Yani Çarlık idaresine başkaldıran Türkistan halkının modern silahlarının olmaması tenkil birlikleriyle mücadele etmelerini imkânsız hale getirmişti. Ayrıca bağımsızlık taraftarlarının askerlik mesleğinden muaf olmaları yüzünden gelişen savaş stratejileri, teknik, silah ve silah kullanımından habersiz olmaları da Ruslara karşı mücadelenin imkânsızlığının bir diğer sebebidir. Yaşanan başarısızlığın ardından Kırgızların bir kısmı dağa çekildi, bir kısmı Çin'e kaçtı, bir kısmı ise Çarlık kuvvetlerine teslim oldu.⁷⁰

Olayların Adlandırma Meselesi

Rus tarih literatüründe 1916 Türkistan olaylarının adlandırılma ve değerlendirilmesi sorunludur. Çünkü Ruslar olayları kendi lehlerine göre ele almıştır. Bunda Rusya'daki siyasî gelişmeler ve Rusların bölgeye yönelik düşünceleri de etkili olmuştur. 1916 olaylarını, Çarlık Hükümeti, Geçici Hükümet, Bolşevik yönetimi, Sovyet yönetimi ve günümüzde Rus Devleti birbirinden farklı şekillerde değerlendirmişlerdir.⁷¹ Ama olayların adlandırılmasında tüm Rus hükümetlerinin aynı düşünce etrafında hemfikir olduğu göze çarpmaktadır.

Çarlık idaresinin son dönemlerine denk gelen 1916 olayları hususunda ilk değerlendirmelere Türkistan bölgesindeki Rus idarecilerin yazışma kayıtlarında rastlıyoruz. Bu kayıtlara, Genel Vali A.N. Kuropatkin, Türkistan Emniyet Müdürü V. F. Jeleznyakov, ve Türkistan Eyalet Askeri Valilerinin rapor ve telgraflarını örnek gösterebiliriz. Bu kayıtlarda 1916 olayları, "Восстание-Vosstanie-İsyan"⁷² şeklinde geçmektedir.⁷³ Çarlık sonrasında Rusya'da idareye geçen Geçici

⁷⁰ RGİA.F.1289.Op.12.D.1265.L.125-141. 23 yanvarya 1917 g.; Ömer Karataş, 1916 Türkistan Milli Ayaklanması Sırasında Zorunlu Göç Süreci: Yedisu'dan Çin'e Çin'den Yedisu'ya, Rusya Araştırmaları Dergisi 2021, s.66-80

⁷¹ Şeyşekankanov, a.g.e, s.20-30.

⁷² İsyan, ayaklanma, baş kaldırma. E. Mustafayev- V. G. Şerbinin, *Büyük Rusça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1996, s.105.

⁷³ RGİA. F. 1292. Op. 1. D. 1933 A. L. 475-505. Noyabr 1916 g.; Kopya. RGVA. F. 400. op. 1. D. 4548. L. 1-15. ob.22 fevralya 1917 g.; RGİA. F. 1291. Op. 84. D. 57. L. 2-13. 27 iyunya 1917 g.

Hükümet, Bolşevik yönetimi, Sovyet yönetimi ve günümüzdeki Rus devleti de 1916 olaylarını aynı şekilde adlandırmışlardır.⁷⁴

Ruslar, 1916 olaylarını ifade etmek için kullandıkları adlandırmayı yaygınlaştırarak tarih literatürüne yerleştirmişlerdir. Bu yüzden Rus tarih literatürü dışında olayların adlandırılmasında isyan tabirinin kullanılmasına dair çok fazla örneğe tesadüf edilmektedir. Bu örnekler arasında; Özbekistan Taşkent'te yayımlanan H. T. Tursunov'un: "*Vosstanie 1916 goda v Sredney Azii i Kazahstane*", Taşkent: Gos. Izd. V Uzbekskoy SSR, 1962, T. R. Riskulov'un "*Vosstanie Kirgizov i Kazahov v 1916 godu*", Bişkek: Uçkun, 1996, "*Vosstanie Tuzemtsev Turkeстана v 1916 god*", "*Vosstanie Kazahov i Kirgizov v 1916 godu*", Londra, 1989 adlı eserleri sayabiliriz. Batı tarih literatüründe; Edward Dennis Sokol'un "*The Revolt of 1916 in Russian Central Asia*", Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2016 (original edition 1954) adlı eseriyle Morrison, Alexander, Cloé Drieu, ve Aminat Chokobaeva editörlüğünde yayımlanan "*The Central Asian Revolt of 1916: A Collapsing Empire in The Age of War And Revolution*", Manchester University Press, 2019 adlı eserler 1916 olaylarını, "isyan" olarak adlandırmaktadırlar.

Türkiye Cumhuriyeti tarih literatüründe; Abdülkadir İnan, "*Türkistan'da 1916 Yılındaki Ayaklanma*", Türk Kültürü, Ekim, S. 12, Akyıldız Matbaası, Ankara 1963, Ercan, Çelebi, "*8 Temmuz 1916 Tarihli Çar II. Nikola Fermanı ve Türkistan'da 1916 Genel Ayaklanması*", Türk Dünyası Araştırmaları, Haziran, S.44, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2003, Djunushaliev Djanish, "*Kırgızistan'da 1916 İsyanı*", Türkler, C.18, Çev. Alesker Aleskerov, Ankara, Türkiye Yay. 2002, s.627-630; Abdülkadir Fe., "*1916 Senesi Türkistan Genel İsyanı*", Türkistan'ın Bağımsızlığına Hizmet Eden Yeni Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler (1927-1931), İstanbul Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, 2005, Fusun Kara, "*1916 Kırgız Büyük İsyanı: Ürkün*", Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkishor Turkic, Cilt 6/2 Bahar 2011; Abdikulova Roza, "*1916 Türkistan İsyanı'nın Kırgız Edebiyatına Yansıması: Ürkün*", Bilig, S. 76, Ankara 2016, Yunus Emre Tansü - Ali Özdemir, "*Çarlık Rusya'sına Karşı 1916 Türkistan İsyanı*",

⁷⁴ RGVIA. F. 400. Op. 1. D. 4543. Ç. 1. L. 105-115.13 dekabrya 1916 g.; RGI.A. F. 1405. Op. 530. D. 956. L. 42, 43, 44. 7 Mart 1917 g.; RGI.A. F. 1405. Op. 530. D. 1068. L. 22. 13 Mart 1917 g.

Turkish Studies History Volume 13/8, Spring 2018, s. 247-257; Fatih Yavuz - İlyas Topsakal, "1916 Ayaklanmasında Kırgızlar ve Ürkün Olayı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2020, s. 335-346, Ömer Karataş, "Rus Sömürüsüne Karşı 1916 Türkistan'da İsyân: Semerkant Örneği" *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S.12, Nisan - 2021, s.70-87; Ömer Karataş, "Rus Raporlarında Türkistan İsyânı (1916-1917)", *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 10-1. Mart 2021, s. 63-82; Ömer Karataş, "Rus Sömürüsüne Karşı Türkistan'da İsyân (1916): Sır Derya Örneği", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, S. 8, 2021, s. 221-245 gibi çalışmalarda 1916 olayları "İsyân-Ayaklanma ya da Ürkün" olarak ifade edilmiştir.⁷⁵ Bu örneklerden Rusların "isyân" tabirinin kullanımını yaygınlaştırmayı başardıkları sonucunu çıkarıyoruz. Ama yine de 1916 olayları Türk tarih literatüründe Kırgız özelinde Millî İsyân⁷⁶ ya da Türkistan Millî Ayaklanması gibi adlandırmalar da vardır.⁷⁷ Hatta olaylar soykırım kavramıyla⁷⁸ da ifade edilmiştir.

⁷⁵ 1916 Türkistan Olayları hakkında geniş bilgi için bkz. Vosstanie Kırgız v 1916 g. Moskva: Nauçnaya Assossotsiya Vostokovedeniya, 1925, T. R., (Ed.): Vosstanie 1916 goda v Kirgizstane, Moskova 1937, A. V. P' iaskovskii (Ed.): Vosstanie 1916 Goda v SredniyAzii i Kazahstane, Moskova 1960, Vosstanie 1916 goda v Turkestane: Dokumentalnie Svidetelstva Obshey Tragedii (Sbornikdocumentov i materialov), Moskovskiy Gosudarstvennyy Universitetimeni M.V. Lomonosova Institut Vseobshchey Istoriiran, Moskova, 2016; H.T. Tursunov, Vosstanie 1916 goda v SredneyAzii i Kazahstane, Taşkent: Gos. Izd. V Uzbekskoy SSR, 1962, T. R. Riskulov, Vosstanie Kırgizov i Kazahov v 1916 godu. Bişkek: Uçkun, 1996; T. R. Riskulov, Vosstanie Tuzemtsev Turkestana v 1916 godu, VosstanieKazahov i Kırgizov v 1916 godu, Londra 1989; Edward Dennis Sokol, The Revolt of 1916 in Russian Central Asia, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2016 (originaledition 1954); Morrison, Alexander, Cloé Drieu ve Aminat Chokobaeva (ed) The Central AsianRevolt of 1916: A Collapsing Empire in The Age of War and Revolution, Manchester University Press, 2019; Ercan, Çelebi, "8 Temmuz 1916 Tarihli Çar II. Nikola Fermanı ve Türkistan'da 1916 Genel Ayaklanması", *Türk Dünyası Araştırmaları*, s.44, (Haziran 2003), s.183-195; Djunushaliev Djanish, "Kırgızistan'da 1916 İsyânı", *Türkler*, C.18, (Çev. Aleske Aleskerov), Ankara, Türkiye Yay. (2002), s.627-630. SIN. Abdülkadir Fe., "1916 Senesi Türkistan Genel İsyânı", *Türkistan'ın Bağımsızlığına Hizmet Eden Yeni Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler (1927-1931)*, Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, 2005.

⁷⁶Mayramgül Dıykanbayeva, "1916 Yılındaki Kırgız Millî Mücadelesi: Ürkün", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S: 3/3, (2014), s. 112-126.

⁷⁷ Ömer Karataş, "Türkistan Millî Ayaklanması (1916-1917): Yedisu Vilayeti Mali Bilanço", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 15, 2021, s.1-19

⁷⁸Bayram Kodaman, "Causes of the Urkun: The Genocide of 1916", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 26, (2012), s.21-26.

Sonuç

1916 olayları, Türkistan'da Rus tahakkümü altında yaşayan, ağır vergilerden ezilen, aşağılanan, hukuksuzluğa mahkûm edilen, verimli arazileri elinden alınan halkın silahlı tepkisiydi. Ayrıca Çarlık Rusya'sının I. Dünya Savaşında aldığı mağlubiyet haberleri halkı umutlandırmış, Cedidçilik hareketi ve diğer fikir akımları da Türkistan halklarını bilinçlendirmişti. Bu olanlar Rusya'nın bölgedeki 40 yıllık sömürsüne karşı "millî" bir hikâye yazılmasına kapı açmıştı. Buna bağlı olarak Türkistanlılar geleneksel yönetim biçimlerine dönme teşebbüsünde bulunarak bağımsızlık yürüyüşüne 'hanlarını' seçerek başlamışlardı. 1916 olaylarının etkili olmasının en büyük nedeni han seçimi idi.

Türkistan ve Bozkır Genel Valiliklerinde Çarlık idaresine karşı 1916 yılının temmuz ayının başlarında meydana gelen olaylar tarih literatüründe genellikle 'isyan' olarak adlandırılmaktadır. Adlandırmada Rusların dayattığı "isyan" kavramının kullanımı durdurulmalıdır. Zira olayların tarihî arka planı ve gelişim dinamiklerine bakıldığında "Bağımsızlık Mücadelesi" şeklinde adlandırmanın yerinde olacağını düşünmekteyiz. Ayrıca yapılan çalışmalarda olayların cereyan ettiği ve etkili olduğu alan tam olarak verilmemektedir. Bu da olayların bütün Türkistan coğrafyasında olmadığı izlenimi vermektedir. Bu yüzden yapılacak yeni çalışmalarda alan meselesine dikkat edilmelidir.

Türkistan'daki 1916 olaylarının 25 Haziran 1916 tarihli Çar fermanına bağlı olarak ani bir refleks üzerine olmadığı olayların sebeplerine bütüncül şekilde bakıldığında görülecektir. Çünkü olaylar bağımsızlık düşüncesi etrafında organize bir hareketti. Çar fermanı sadece olayların ilk olarak görünen başlama gerekçesidir.

1916 olaylarının 1917'ye taşması yaşanan çatışmaların boyutunu da anlatır. Fakat Çarlık istediğini (cephe gerisi işçi) tam elde edemeden tarih sahnesinden çekilmiş ama yerine geçen Geçici hükümet ardından Bolşevikler-Sovyet Yönetimleri bölgedeki hisselerini almaya devam etmişlerdi. Millî bir harekete başlayan Türkistanlıların mücadelesini kaldığı yerden "Basmacılar" devam ettirmiştir.

Bağımsızlık hareketi taraftarlarının başarısız olma nedenlerini şu şekilde sıralamak mümkündür;Geniş bir coğrafyada iletişimin yetersizliği, yetişmiş aydın kadrosunun azlığı, Rus silahlarına cevap

verecek modern silahlarının olmayışı, ayaklanmayı desteklemeyenlerin varlığı, Rusların propaganda faaliyetleri, ayaklanmaya katılanların savaş stratejisi bilgisine sahip olmayışı, Rus tenkil birliklerinin devreye girmesi, bir dış devlet yardımının (silah ve lojistik destek) olmaması, Rus kolluk kuvvetlerinin uyguladığı şiddet, sürgün, katliam, yargısız infaz ve idam yönteminin caydırıcılığı.

Neticede olaylar sırasındaki gelişmelerin tüm açılardan değerlendirilmesiyle Çarlığa karşı Türkistan halklarının kitlesel silahlı direnişine “1916 Türkistan Millî Ayaklanması” denilmesinin hatalı bir kullanım olmayacağını söyleyebiliriz.

Kaynakça

Rus Arşiv Belgeleri

- Kopiya. РГВИА. Ф. 1396. Оп. 3. Д. 549. Л. 576–578. 6 iyulya 1916 g.
RGVIA.F. 400.Op. 1. D.4546. Ç.1. L.258-258 18 avgusta 1916 g.
Kopiya. RGVIA. F. 400 Op. 1. D. 4546. Ç. 1. L. 277. 24 avgusta 1916 g.
Kopiya. RGVIA. F. 400.Op. 1.D. 4546. Ç. 1.L. 247-247 ob. avgusta 1916 g.
Kopiya. RGVIA. F. 400 Op. 1. D. 4546. Ç. 1. L. 321. 12 sentyabrya1916 g.
Kopiya.RGVIA.F.400.OP.1.D.4546.Ç.1.L.337. 21 sentyabrya 1916 g.
Kopiya. RGVIA. F. 400. Op. 1. D. 4546. Ç. 1. L. 379. 19 oktyabrya 1916 g.
RGIA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505. noyabrya 1916.
Kopiya. RGIA. F. 396. Op. 7. D. 764. L. 55-69. 17 noyabrya 1916 g.
Kopiya. GARF. F. 1807. Op. 1. D. 296. L. 10-13. 19 noyabrya 1916 g.
RGVIA. F. 400. Op. 1. D. 4543. Ç. 1. L. 105-115. 13 dekabrya 1916 g.
RGVIA.F.400.Op.1.D.4639.L.67-70. 15 maya 1917 g.
RGIA.F.1289.Op.12.D.1265.L.125-141. 23 yanvarya 1917 g.
RGVIA. F. 400. Op. 1. D. 4543. Ç. 1. L. 105-115.13 dekabrya 1916 g.
RGIA. F. 1405. Op 530. D. 956. L. 42, 43, 44. 7 Mart 1917 g.
RGIA. F. 1405. Op. 530. D. 1068. L. 22. 13 Mart 1917 g.
RGIA. F. 1291. Op. 84. D. 57. L. 2-13. 27 iyunya 1917 g.
RGIA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505.
Kopiya. RGVIA.F.400.op.1.D.4548.L.1-15 ob.22 fevralya 1917 g.

Rus Kanunları

Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperii. Sobranie tretie Tom. VI 1886, ot no: 3436-4137 idopolniya, Saint-Petersburg 1888.

Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii (PSZRI)

PSZRI, T. 6 (1886), No: 3814.

Kitap ve Makaleler

Abdirahmanov, Tölöbek–Gülzada Abdaliyeva, *Kırgızların Özgürlük Eşitlik Bağımsızlık Mücadeleleri ve “ÜRKÜNLER”*, (Çev. Dinar İmanovave Bülent Özkuzugüdenli), Boğaziçi Yay., İstanbul 2020.

Alexander, Morrison, Cloédrieu, ve Aminat Chokobaeva, *The Central Asian Revolt of 1916: A Collapsing Empire in The Age of War And Revolution*, Manchester University Press, 2019.

Alimbayev, Ceenbek, “19. yy’da Kırgızlar”, *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, vol. 2, no. 2, pp. 113-125, (Apr. 2019), s.113-125.

Altımişova, Zuhra, “Kırgızistan’da Basmacı Hareketiyle İlgili Yeni Bilgiler 1925-1934”, *Bilig / 82*, (August 2017), s.91-116.

Andican, A. Ahat, *Cedidizim’den Bağımsızlığa Türkistan Mücadelesi*, Emre Yay, İstanbul 2003.

Berber, Oktay, “Kalmuk İstilası ve Türk Dünyasına Etkileri”, Ankara 2021.

Carr, Edward Hallett, *Lenin’den Stalin’e Rus Devrimi 1917-1929*, (Çev. Levent Cinemre), Yordam Kitap 4. Basım, İstanbul 2020.

Çapraz, Hayri, “Çarlık Rusyasının Türkistan’da Hakimiyet Kurması”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Aralık 2011), s.51-78.

Çelebi, Ercan, Türkistan Millî Mücadelesi: Sovyet Tarih Görüşü Bakımından Bir Değerlendirme, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6-4, (2019), s.1916-1940.

Çelebi, Ercan, 8 Temmuz 1916 Tarihli Çar II. Nikola Fermanı ve Türkistan’da 1916 Genel Ayaklanması”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sa.44, (Haziran 2003), s. 183-195.

Çelik, Muhammed Bilal “İşgallerinden Önce Türkistan Hanlıklarında Tarih Yazıcılığı”, *Turkish History Education Journal* 3.2, (2014), s.144-165.

Çokay, Mustafa, “1916 Yılındaki Milli Ayaklanma Hakkında Bolşeviklerin Yalanı”, Yaş Türkistan’dan Seçilmiş Hikâyeler, Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, İstanbul, (2006), s.129-132.

Devlet, Nadir, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, TTK Ankara 1999.

Devlet, Nadir, Millet İle Sovyet Arasında 1917 Devriminde Rusya Türklerinin Varoluş Mücadelesi, Başlık Yayın Grubu, İstanbul 2011.

Djanish, Djunushaliev “Kırgızistan’da 1916 İsyanı”, *Türkler*, C.18, (Çev. Alesker Aleskerov), Ankara, Türkiye Yay. (2002), s.627-630.

Doğan, Orhan, “Rusya’nın Orta Asya’ya Yönelik Siyasetinde Kazak Hanlıklarının Önemi (18. Yüzyılın İlk Yarısı)”, *Tarih Dergisi* 37, (2002), s.77-92.

Doğan, Orhan, “Küçük Orda Kazak Hanlığının Güney ve Kuzey Komşuları ile İlişkileri (1734-1742)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 24.38, (2006), s.45-162.

Doğan, Orhan, “Çarlık Rusya’sının Türkistan (Orta Asya) Siyaseti İle İlgili Önemli Bir Belge”, *Selçuk üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü dergisi* 11, (2004), s.287-302.

Doğan, Orhan, “Türkistan (Orta Asya) Kazak Hanlıklarının Çarlık Rusya’nın Tabiiyetine Girmeleri Hakkında Bazı Belgeler”, *Tarih Dergisi* 39, (2004), s.155-180.

Doğan, Orhan, *Kazak Hanlığı'nın Çarlık Rusyası ve Cungarlarla İlişkileri (Rus ve Kazak Kaynaklarına Göre)*, Ankara 2021.

Dıykanbayeva, Mayramgül “1916 Yılındaki Kırgız Millî Mücadelesi: Ürkün”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 3/3, (2014), s.112-126
Faulkner, Neil, *Halkların Rus Devrim tarihi*, (Çev. Tuncel Öncel), Yordam Kitap, İstanbul 2017.

Golden, Peter, *Dünya Tarihinde Orta Asya*, (Çev. Yahya Kemal Taştan), Ötüken Yayınları, İstanbul 2014.

Gömeç, Y. Saadettin, *Kırgız Türkleri Tarihi*, Berikan Yay. Ankara 2011.

Gömeç, Y. Saadettin, *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, Ankara 1999.

Gündoğdu, Abdullah, “Kasım Hanlığı ve Sayın Bulat (SimeonBegbulatoviç) Han”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 2.3, (2005), s. 21-30.

Gündoğdu, Abdullah, “Kırgızistan: Dün, Bugün, Yarın”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, (2011 Güz), s.399-417.

Gündoğdu, Abdullah, “Türk Dünyasında Millî Egemenlik Fikrinin Gelişimi”, *Belgi Dergisi*, s.8, (Yaz 2014), s.1139-1149.

Gündoğdu- Abdullah- Güler Cafer, “Kazakistan’ın bağımsızlığının tanınma süreci ve Türk kamuoyundaki yankıları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 36, (2017), s. 75-94.

Hayit, Baymirza, *Millî Türkistan Hürriyet Davası*, (Çev. Timur Kocaoğlu), AKM Bas. Yay., Ankara 2004.

Hayit, Baymirza, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, Otağ Yayınları Ankara 1975.

Hayit, Baymirza, *“Basmacılar” Türkistan Millî Mücadele Tarihi (1917-1934)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997.

Hallidey, Fred, “Evrensellik Ve Haklar: Millîyetçiliğin Karşısındaki Tehditler”, *21. Yüzyılda Millîyetçilik* (Der. Umut Özkırmıllı) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul 2008, s.63-76.

İnan, Abdülkadir “Türkistan’da 1916 Yılındaki Ayaklanma”, *Türk Kültürü*, Ekim,Sa:12, Akyıldız Matbaası Ankara 1963.

İstoria kazakhstanı (ocerk), Deuir y., Redaktor L.İ. Drobjeva, Almatı 1993.

İstoria rossi centralnaya aziya v sostave rossiyskiy imerii, novoye literaturnoyeo bozreniye, evropeskiy universitet v Saint-Petersburg 2008.

Kara, Abdul Vahap, "Mustafa Çokay'ın Hayatı ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlığı Yolundaki Mücadelesi", Doktora Tezi, İstanbul 2002.

Kara, Füsün "1916 Kırgız Büyük İsyanı: Ürkün", *Turkish Studies*, International Periodical For The Languages, Literature and History of TurkishorTurkic, Cilt 6/2, (Bahar 2011), s.538-540.

Kara, Gülnar, "19. Yüzyılda Çarlık Rusya'sının Kazak Jüzlerinde Gerçekleştirdiği İdarî Reformlar ve Neticeleri", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 3, (2021), s. 373-384.

Karataş, Ömer, "Rus Sömürüsüne Karşı 1916 Türkistan'da İsyân: Semerkant Örneği" *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 12, Nisan 2021, s.70-87.

Karataş, Ömer, "Rus Raporlarında Türkistan İsyânı (1916-1917)", *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 10-1, Mart 2021, s.63-82.

Karataş, Ömer, "Rus Sömürüsüne Karşı Türkistan'da İsyân (1916): Sır Derya Örneği" *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 8, 2021, s. 221-245.

Karataş, Ömer, "Türkistan Millî Ayaklanması (1916-1917): Yedisu Vilayeti Mali Bilanço" *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 15, 2021, s.1-19.

Karataş, Ömer, 1916 Türkistan Millî Ayaklanması Sırasında Zorunlu Göç Süreci: Yedisu'dan Çin'e Çin'den Yedisu'ya, *Rusya Araştırmaları Dergisi* 2021, s.59-84.

Kaufman, A. A., *pereseleniye i kolonizatsia*, Saint-Petersburg, 1905.

Kerimov, Hatice-Topsakal, İlyas, "İmparatorluk Dönemi Ruslaştırma Siyasetinin Bir Aracı Olarak Genel Valilik Kurumunun Tarihi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 121, (2019), s.365-382.

Kerimov, Hatice, "Türkistan Genel Valiliği'nde İdari Sistemin Oluşumu ve Gelişim Süreci (1865-1897)", Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019.

Kerimov, Hatice, "Diplomat Nikolay Valeryeviç Çarıkov'un Gözünden Merv'in İşgali", *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5/1, (Bahar 2020), s.194-214.

Kerimov, Hatice, "Rusya ve İngiltere Arasındaki Büyük Oyun'un Doruk Noktası Kuşku Savaşı", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3 (2021), s.385-400.

Koç, Dinçer, "Rus İşgalinden Evel Hive Hanlığı'na Gelen Rus Asker ve Elçileri", *Türk Dünyası Araştırmaları* 109.215 (2015), s.1557-1854.

Kerimov, Hatice, "Bir Rus Esirinin Gözüyle Danyal Biy Atalık Devrinde Buhara Hanlığı ve Komşuları", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 119, (2018), s.143-190.

Kodaman, Bayram, "Causes of theUrkun: TheGenocide of 1916", Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 26, (2012), s.21-26.

Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara 2014.

Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi*, TTK Ankara 1999.

Maksütov, Baktıbek, *Türkistan'da Büyük İsyân 1916*, İstanbul, 2018.

Mammadov, Ceyhun. *Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin ve Onun Türkmenistan'ın Fethi Adlı Eseri (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa 2021.

Matiyeva, Jeren *Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Göç Politikası*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2019.

Özkan, Murat, *Türkistan'ın İşgal Çağı-Beyaz General Skobelev 1843-1882*, İstanbul 2020.

Özkan, Murat, "Bekoviç Gibi Kaybetmek: Aleksandr Bekoviç Çerkasskiy'in 1717 Hive Seferi", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2018, 5.1, s. 93-111.

Özkan, Murat, "Petro'nun Altın Düşleri: İvan Dmitrieviç Buhgolts'un Yarkend Keşif Seferi (1714-1716)", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 32, 2020, s.187-202.

Rabinowitch, Alexander, *Devrime Doğru Petrograd Bolşevikleri ve 1917 Temmuz Ayaklanması*, (Çev. Serpil Pehlivan), İstanbul 2012.

Rabinowitch, Alexander, *Bolşevikler İktidara Geliyor Petrograd'da 1917 Devrimi*, (Çev. Levent Konyar), İstanbul 2008.

Riskulov, T. R., "VosstanieKirgizov i Kazahov v 1916 godu. Bişkek: Uçkun, 1996.

Riskulov, T. R., "VosstanieTuzemtsevTurkeстана v 1916 godu", *VosstanieKazahov i Kirgizov v 1916 godu*, Londra 1989.

Riskulov, T. R., T. R., (Ed.): *Vosstanie 1916 goda v Kirgizstane*, Moskva 1937.

Roza, Abdikulova, "1916 Türkistan İsyânının Kırgız Edebiyatına Yansıması: Ürkün", *Bilig*, Sayı 76, (2016), s.159-178.

Saray, Mehmet, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasında Siyasî Münasebetler (1775-1875)*, Ankara 2017.

Sokol, Edward Dennis, *The Revolt of 1916 in Russian Central Asia*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2016 (originale dition 1954).

SİN. Abdülkadir Fe., "1916 Senesi Türkistan Genel İsyanı", *Türkistan'ın Bağımsızlığına Hizmet Eden Yeni Türkistan'dan Seçilmiş Makaleler (1927-1931)*, İstanbul Ayaz Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı, 2005.

Şavrov, Nikolay Aleksandroviç, *Put'vcentralnuyu asiyu ponappravleniyu kazannomu petrom velikim*, Saint-Petersburg 1871.

Şeyşekankanov, Turdubek, *Göldeki İsyân 1916 Çarlık Mezalimine Karşı Soylu Direniş*, (Yay. Haz. Ali Rıza Yeter-Ali Ünal), İstanbul 2013.

Şimşir, Sebahattin, *Stalin ve Turancılar*, İstanbul 2021.

Şuşkova, M. Y., *Organizatsiya upravleniye Turkestanom v naçale XX veka, Dissertatsiya na soiskaniye uçenoy stepeni kandidata istoričeskiy nauk*,

Rossiyskiy gosudarstvennyy gumaniterniy universitet, (Moskva, 2015), Ekler kısmı Ek 6.

Tansü, Yunus Emre-Ali Özdemir, "Çarlık Rusya'sına Karşı 1916 Türkistan İsyanı", *Turkish Studies History Volume 13/8*, (Spring 2018), s. 247-257

Togan, Ahmet Zeki Velidi, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1981.

Togan, Ahmet Zeki Velidi, *Türk Türkistan*, Toprak Yayınları, İstanbul 1960.

Toprak, Serap-Ahmet Öztürk, "Kimlik Koruma Mücadelesi Ekseninde Rusya Müslümanlarının Siyasî Faaliyetleri (1905-1917)", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7 / 16, (March 2019), s.1075-1096.

Tölöbe kAbdirahmanov-Gülzada Abdaliyeva, *Kırgızların Özgürlük Eşitlik Bağımsızlık Mücadeleleri ve "ÜRKÜNLER"*, (Çev. Dinar İmanova'nın ve Bülent Özkuzugüdenli), İstanbul 2020.

Tursunov, H.T., *Vosstanie 1916 goda v Sredney Azii i Kazahstane*. Taşkent: Gos. Izd. V Uzbekskoy SSR, 1962.

Tüfekçi, Vedat, "1916 Yılı Kırgızistan İsyanı (Rus İmparatorluğu'nun Sömürge Politikasına Karşı Kırgız Halkının Millî Kurtuluş Mücadelesi)", *Journal of Humanities and Tourism Research* 11/1, (2021), s.162-176.

Ükten, Selim S., *Buhara Hanlığı'nın Askeri Teşkilatı (1500-1868)*, Ankara 2018.

Ünal, Fatih *Rus Emperyalizmine Karşı Stepte Büyük Başkaldırı Sultan Kenesarı*, İstanbul 2010.

vosstanie 1916 goda v sredneyazii i kazakhstan. moskva 1960. a.v. p'iaskovskii (Ed.).

vosstanie kirgiz v 1916 g. moskva: nauçnaya assossotsiya vostokovedeniya, 1925.

vosstanie 1916 g. v Kirgizstane. M.,1937.

vosstanie 1916 goda v turkmenii. dokumenti i materiala. Aşhabad.,1938.

vosstanie 1916 goda v Kazakhstane. Alma-Ata, 1947.

vosstanie 1916 goda v sredney azii i kazakhstan. M., 1960.

vosstanie 1916 goda v turkeстане: dokumentalnie svidetelstva obshey tragedii (sbornikdocumentov i materialov), moskovskiy gosudarstvennyy universitetimeni m.v. lomonosova institut vseobshcheyistoriiran, moskva, 2016.

Yorulmaz, Osman, *Başlangıcından Hanlığın Feshine Kadar Kazak Türkleri İle Çarlık Rusyası Arasındaki Siyasî İlişkiler*, Ankara 2013.

Yorulmaz, Osman, "Alaş Orda Hareketi" *Belleter* 80 / 289 (December 2016), s.939-940.

Yavuz Fatih-İlyas Topsakal, "1916 Ayaklanmasında Kırgızlar ve Ürkün Olayı." *Türk Dünyası Araştırmaları* 125.247, (2020), s.335-346.

XX. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkistan'da Rus İmparatorluğuna Karşı Meydana Gelen 215 Başkaldırı Hareketi Üzerine Bir Değerlendirme

Yazıcı Serkan-M. Bilal Çelik, "Türk Tarihinde Bir Rus General: Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin(1848–1925)", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, (2008), s.137-164.

Zeki, İzzetullah, *Türkistan Ceditçileri*, Çizgi Kitabevi, Konya 2019.

Ziyayev, Hamid, *Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı mücadele*, (Çev. Ayhan Çelikkbay), Ankara 2007.

İnternet Kaynakları

<http://semirechye.rusarchives.ru/>

Extended Abstract

The expansionist policy of the Russian Tsarism to Turkestan began during the period of Peter the Great. But during this period, the region was discovered only by expeditions. However, his later successors, who later perceived Peter the Great's interest in Turkestan as a political testament, annexed and occupied Petro's goal, namely Turkestan, approximately 150 years later. The occupation process started with the Russian domination of the Kazakh Juz: Big Juz, Middle Juz and Small Juz in various ways. Afterwards, the occupation process came to an end when Russia captured an area that was one fifth of the European continent in a short period of 25 years, such as the Bukhara Khanate / Emirate, Khiva Khanate and Hokand Khanates in Turkestan. Thus, the occupation of Turkestan was completed. Russia tried to neutralize the Muslim people living in Turkestan in order to provide the so-called military and political security after the invasion. For this purpose, he either punished those who resisted him or sent them into exile.

Russia, which completed the occupation of the Turkestan region, began by establishing the borders of the region (1867-1868). The Russians had information about the underground and aboveground resources, mountains, mines, plains, rivers and rivers, arable lands, and population of the established borders. This information facilitated the efforts of the tsarist regime towards the administrative division and regional administration aimed at the region. It is quite natural after the occupation that the tsarism made arrangements in these matters in accordance with its own views and purposes. The first arrangement was for the establishment of the Russian administrative system in Turkestan. West Turkestan, which has a surface area of 1,600,000 km² under the occupation of Russia, was formed from five administrative provinces with the names of Semireçe (Cetisu / Yedisu), Sir Derya, Samarkand, Fergana, and Beyond the Caspian from 1897 until 1917.

The borders of the mentioned provinces of Turkestan were given to the governor general, provided that their situation in the region was taken into consideration. The Russian administrative scheme of the Turkestan region consisted of: the governor general at the top, the regional military governor as well as the deputy governor, separate military governors at the head of the five provinces, district-city-Uyezd directors and volost administrators. Russians were assigned in all critical parts of Turkestan administration. The people of Turkestan, on the other hand, came with the appointment of the Russians in the units, which were called the volost connected in Uyezd, which did not have any authority and power. Thus, under the supervision of the governor-general, the Tsarist regime was exploiting the region with activities such as colonization,

Russification, taking advantage of the agricultural and livestock activities of the region, and collecting extra taxes due to military service exemption.

The decree abolishing the exemption from military service of all foreigners affiliated to Russia entered into force on June 25, 1916. The tsarism, which exploited the region for nearly fifty years without any problems, issued the 25 June edict at the end of its life. The purpose of the decree is to recruit the people of the region, who have been under guardianship for fifty years and who are exempt from military service, into the army for back-front jobs, which we can also call labor. The people of Turkestan reacted very harshly to the decree. Later, these reactions turned into the 1916 Turkestan National Uprising. There are many reasons for rebellion. The origins of these reasons seem obvious in the colonial politics of the Russians in the region. The desire to fill the most fertile lands of the region taken from Turkestan with Russian peasants is important in this respect. We can give an example to this situation, when almost all governors, from Kaufman, the first and last governor generals of Turkestan, to Kuropatkin, seize the lands belonging to the people of Turkestan. In addition, the fact that Kossak people were placed in these places with the establishment of a stanista in the form of a set, due to its structure, was the product of the idea of safeguarding the Russian people and feeling themselves under constant pressure and threat from Turkestan. Between 1867-1917, the Russification of Tsarism, colonization, settlement in favor of the Russian, unlimited savings on underground and aboveground resources, compulsory donation under the name of additional aid received from the people of the region in times of war, domination over education, humiliation of the people, almost no justice, Russian rulers The policy of exploitation he carried out in the region, such as his persecution, on June 25, 1916 Tsar II. The decree of Nikolai calling the ancient inhabitants of Turkestan for the military workers was met with the strongest response to the tsarist usurpation that lasted for nearly fifty years in the region. This response took place in history as "Ürkün" or "1916 Turkestan Rebellion".

Approximately fifty years after the Russian Tsarism took Turkestan under its tutelage, on June 25, 1916, Tsar II. Nikolai issued an edict removing the exemption of Turkestan from military service. The purpose of the decree was to call the Turkestan to work for the back-front jobs of the Russian army. Russian rulers inTurkestanstarted the Tsar's Edict almost immediately. However, Turkestan communities, who were exempt from military service until June 25, 1916, objected to this decision first. Russian administrators drafting military worker lists led to protests and subsequent riots. The use of weapons by the tsarist administration to suppress the uprisings further angered the people of Turkestan. This anger turned into rebellion afterwards. The rebellion

movement first started in the Samarkand oblast. The revolt soon spread to Sir Derya, Yedisu, Fergana, and the Trans-Caspian oblasts. The revolt that took place in all oblasts of Turkestan thus turned into a national character. All Turkestan communities participated in the Turkestan National Uprising. At the time when the 1916 Turkestan National Revolt first emerged, the participants achieved partial success against the Tsarist regime. However, the intervention in Tsarist Turkestan turned the course of the implementation of the Turkestan National Revolt in favor of Tsarism. This was followed by the transfer of the declared martial law and Tsarist criminal detachments to the region under the command of the Governor General of Turkestan. Tsarist criticism detachments caused panic in the region. This panic atmosphere and the punishment methods of the Russian troops caused other Turkish communities, especially Kyrgyz, Kazakh, and other Turkestan communities such as Dungan and Sart to migrate to the Chinese borders. The migration was made from the Yedisu oblast to the Chinese (East Turkestan) cities (Kulja and Kashgar). The tsarist regime had the thought of severely punishing both those who participated in the uprising and those who fled to the Chinese side. However, as a result of the 1917 revolution in Russia, Tsarism collapsed and power was taken by the Provisional Government. The new government issued a general amnesty in Turkestan, allowing those who participated in the uprising to return to their homeland from China.

Tsarism made administrative, military and social arrangements in its favor in the post-occupation region. These regulations are the determination of the administrative boundaries, the division of the determined boundaries into administrative divisions and the appointment of those who will manage from the top to the bottom of the region. In addition to these, the legal regulations that will be subject to the Russian and Turkestan people in the region (from 1864 to 1916), social space arrangements such as land, tax, foundation, religious life, education are the first to come to mind. All regulations are aimed at the benefit of the tsarist regime. The Russians were also carrying out Russification activities here in order to institutionalize the exploitation policy that had lasted for about fifty years in the region. Place names are very significant as a method of Russification activities. Because it was the ultimate goal of tsarism to erase the memory of the ancient inhabitants of the region and to ensure that the next generations be brought up like Russians in all aspects. That is why the tsarism gave the names of its loyal students, who served in their favor in Turkestan, to the ancient settlements in the region. More than this, the names of people aiming for Russian service were given to the newly established settlements. With this, the tsarism aimed both to be permanent in the region, to place the names of those who participated in the

occupation of Turkestan in the minds of the people of the region and to break the connection of the Turkestan with the past.

Tsarism immediately rolled up its sleeves in order to compensate for the losses of the Russian colonizers in its favor. But the tsarism did not live long enough to realize this purpose. Because the power that had been revolutionized in Russia was in the hands of the Provisional government. The provisional government sought to recognize and restore the wreck it inherited from Tsarism. The provisional government made some concessions to both the Turkestan and the Russians there in order to restore Russian state authority in Turkestan. The attitude shown was intended to serve the purpose of making the rebellion forget and continuing the Russian exploitation. In this context, he established the Turkestan Committee to determine the amount of damage in the region. In order to support the work of the Committee, "oblast" and "Uyezd" damage assessment commissions were also established. In order to support the work of the Committee, "oblast" and "Uyezd" damage assessment commissions were also established. All of the damage assessment reports of the commission and representatives of the ministries in the region, the capital St. Petersburg. Relevant ministries worked on the collected reports. The final decisions of the works on aid to the Russian people of Turkestan and Turkestan were submitted to the Council of Ministers and the Provisional Government for approval. The provisional government approved the aid decisions offered to it, despite the economic downturn, as compensation for the damages in the region is essential for the survival of the Russian state. All provinces were damaged in the uprising in the five provinces of Turkestan; however, the most damage was in the Yedisu province. Because this is where the Russians placed the most colonizers.

In fact, only regime change occurred in Russia with the 1917 revolution. But the exploitation policy and mentality of Turkestan and its people have never changed. Because the supporters of the revolution took the power completely after the provisional government had been in the executive office for about 8 months, and their policies regarding the region continued in almost the same way during the tsarist period. In fact, it can be said that these policies continued on the Turkish States that came into being in Turkestan until 1991.